TEK PARTİ DÖNEMİNDE YAPILAN CUMHURİYET HALK PARTİSİ KONGRELERİ TEMELİNDE DEĞİŞMEZ GENEL BAŞKANLIK, KEMALİZM VE MİLLİ ŞEF KAVRAMLARI

Hakan UZUN*

Özet

Siyasi partilerin kongreleri, partinin ve ülkenin sorunlarının görüşüldüğü, partilerin izleyeceği siyasetin belirlendiği, geniş kapsamlı toplantılardır. Bu kongreler, ülkenin kaderini etkileyecek bir boyuta da sahiptir. Çünkü partilerin kongrelerinde aldıkları kararlar, genellikle o siyasi partilerin ülke yönetiminde ya da muhalefette iken izleyeceği yol haritalarını da meydana çıkarır. Türk siyasi tarihinde oldukça önemli ve belirleyici bir yere sahip olan CHP de ülkenin tek parti ile yönetildiği 1923 ile 1946 yılları arasında, toplam olarak yedi kongre düzenlemiş ve Türk siyasi kültürü üzerinde etkisi olduğu söylenebilecek olan "Değişmez Genel Başkanlık", "Milli Şef" ve "Kemalizm" kavramları, CHP'nin bu kongrelerinde ortaya çıkmıştır. Bu kavramlardan ikisi çok partili hayata geçilmesiyle birlikte gündemden düşmüş, sadece Kemalizm kavramı birbirinden farklı yorumlarla açıklanmış olsa da günümüze kadar sürekliliğini korumuştur.

Anahtar Kelimeler: *Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm, Milli Şef, CHP, Siyasi Partiler, Atatürk, İnönü, Parti Kongresi.*

THE FIXED GENERAL PRESIDENCY, KEMALISM AND NATIONAL CHEF CONCEPTS ON THE BASIS OF CONVENTIONS HELD BY REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY IN THE SINGLE-PARTY PERIOD

Abstract

Political conventions are the comprehensive caucuses in which issues regarding the party and the country are discussed and policies to be followed by the parties are established. Such conventions have an aspect affecting the country's

* Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Kırşehir. (huzun@ahievran.edu.tr)

destiny. Because, decisions adopted by the parties in such conventions reveal the road maps to be followed that political party while it is the ruling or opposition party. CHP which has a significant and determinant role in the Turkish political history between 1923 and 1946 when the country was governed by a single political party held total seven conventions and the concepts "The fixed General Presidency" "National Chief" "Kemalism" which have an effect on the Turkish political culture were unveiled in those conventions of CHP. Two of these concepts fell off the agenda upon the transition to the multi-party system; just the concept of Kemalism has prevailed until today even though it was explained with various interpretations.

Keywords: *The Fixed General Presidency, Kemalism, National Chief, CHP (Republican People's Party), Political Parties, Atatürk, Inonu, Political Convention.*

Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi,[1] Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk siyasal partisidir. Gerek Türkiye'deki devrimi gerçekleştirmesinden ve uzun bir süre tek parti olarak iktidarda kalmış olmasından, gerekse kendisinden sonra kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti gibi partilerin kurucu kadrolarını kendi içinden çıkarmış olmasından dolayı Türkiye'de var olan siyasi kültürün biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle de Türk siyasi tarihinde oldukça önemli ve belirleyici bir yere sahip olduğu ileri sürülebilir.

HF'nin resmen kurulması 1923 seçimlerinden sonra ise de, Mustafa Kemal Paşa bu konudaki kararını 6 Aralık 1922'de, Ankara'da Hakimiyet-i Milliye, Yenigün ve Öğüt gazeteleri muhabirlerine verdiği demeçle kamuoyuna duyurmuş, demecinde yeni bir parti kuracağını açıklarken, fırkasının programının hazırlanmasında uzmanların görüşlerinden de yararlanılacağını belirtmiştir[2].

14 Ocak 1923'te İleri Gazetesi Başyazarı Celâl Nuri'ye, çıkacağı bir seyahat sırasında kurmayı tasarladığı Halk Fırkası ile ilgili olarak açıklamalarda bulunarak, herkesi aydınlatmayı düşündüğünü söyleyen[3] Mustafa Kemal Paşa, gerçekten de

1 Makalede akademik bir yaklaşımın gereği olarak partinin adı 1924 yılına kadar Halk Fırkası (HF), 1924'ten 1935'e kadar Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), 1935'ten sonra ise Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak kullanılmıştır.

2 Demecinde şunları söylemiştir: "*...milletimin, her sınıf halkında ve hattâ âlemi islâmın en uzak köşelerinde beni ebediyen müftehir bırakacak surette gördüğüm teveccüh ve itimada kesbi liyakat etmek için en mütevazi bir ferdi millet sıfatiyle hayatımı, sonuna kadar vatan hayrına vakfeylemek emeliyle sulhün istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namiyle siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim. Başka memleketlerde müteşekkil bu fırkaların programlarını gözden geçirmiş isem de, bunları tamamiyle memleket ve milletimizin hakikî ihtiyaçlarını tatmine kâfi bulmadım. Bu sebeple şimdiden böyle bir programın esaslarını tesbit eylemek üzere bilcümle vatanperveranın, erbabı ilim ve fennin müzaheret ve müşareketine müracaatı vazife addeyledim.*" *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, C.II, ATAM Yay., Ankara 1997, s.51.

3 İleri Gazetesi Başyazarı Celâl Nuri'ye şunları söylemiştir: "…*Halk Fırkası hakkında esnayı seyahatimde bulacağım fırsatlardan istifade ederek bazı izahlarda bulunmak niyetindeyim. Benim fırka teşkil*

daha sonra çıktığı uzun bir yurt gezisi sırasında, kurulmasını düşündüğü parti hakkındaki görüşlerini açıklamış, partinin özellikleri konusunda gazetecilere ve halka aydınlatıcı bilgiler vererek, Halk Fırkası'nın bütün sınıfların çıkarlarını koruyacak bir parti olacağını söylemiştir. 15 Ocak 1923'te Eskişehir'de[4], 16–18 Ocak 1923'te İzmit'te[5], 30 Ocak 1923'te İzmir'de[6], 7 Şubat 1923'te Balıkesir'de[7] bazen gazetecilerle, bazen de halka yönelik olarak yaptığı konuşmalar sırasında, Halk Fırkası konusuna birçok kez değinmiş, amacı konusunda açıklamalarda bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923'te Halk Fırkası'nın ilk programı olarak da kabul edilen ve "*Dokuz Umde*" denilen bir seçim bildirgesi yayımlamıştır. Bu beyannamenin başlangıç kısmında, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini söyleyerek, seçim sonrası kurulması düşünülen Halk Fırkası konusunu da halkın onayına sunmuş, dokuz umdeyi benimseyenlerin oylarını talep etmiştir[8]. Bu nedenle 1923 seçimlerinin Mustafa Kemal Paşa için ayrı bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim milletvekili adaylarını belirledikten sonra, çeşitli illerin halkına ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne gönderdiği yazılarla, adaylarının desteklenmesini istemiştir[9]. Seçim çalışmaları büyük bir ciddiyetle yürütülmüş, seçimi çok büyük bir oranda Müdafaa-i Hukuk Grubu adayları kazanmış[10] ve bu durum Halk Fırkası'nın kurulmasına olanak sağlamıştır.[11] Seçimden sonra, 7 Ağustos'tan itibaren, Halk Fırkası'nın Nizamnamesi'nin hazırlanması çalışmaları başlamış ve birçok toplantıdan sonra, hazırlanan nizamnameyi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Meclis Grubu, 9 Eylül 1923'te onaylamıştır. Halk Fırkası ise 23 Ekim 1923'te Dahiliye Vekâletine müracaat ederek, resmen tasdikini sağlamıştır[12]. 10 Kasım 1924'te partinin

etmem hakkında endişeli mütaleada bulunanları tenvir edeceğim. Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sunufunun refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun. Milletimizin şeraiti buna müsaittir" ASD, C.II, s.54.

4 Eskişehir'de yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir: "*...Münferid delâletlerin muhassalası kâfi değildir! Bütün bu delâletleri bir teşekkül dahilinde yapmalıdır. Bunun için de benim düşündüğüm bâde's-sulh siyasî bir fırka yapmak ve ismine de Halk Fırkası demek.. Siyasî fırka ale'l-ıtlak bir mücadele fikri tazammun eder. Benim tasavvurumda milletin şu veya bu sınıfın menafi'ini te'min değildir.*" *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Yay. Haz.: Arı İnan, 2. baskı, TTK Yay., Ankara, 1996, s.36.

5 *ASD*, C.II, s.58–69; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923...*, s.80–83, 118–122.

6 *ASD*, C.II, s.87 vd.

7 *ASD*, C.II, s.98 vd.

8 Beyannamede ki satırlar şöyledir: "*...Yeni devreî mesaide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hakimiyeti milliye dairesinde siyasi teşkilata mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir. Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk Grubu) Halk Fırkasına intikal edecektir. Mezkûr Fırkanın, halk hakimiyeti, teceddüt ve inkişafatı maddiye ve maneviye esasatına mübteni mufassal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazarı münakaşa ve tasvibine arzedilecektir*" *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (ATTB)*, ATAM Yay., Ankara, 1991, s.516.

9 *ATTB*, s.519 vd.; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1999, s.46.

10 İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2. Basım, C.III , Sa.: 8, s.s.: 427-442, Mart 1984, s.441; Tunçay, *a.g.e.*, s.46-49.

11 Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.74–75.

12 Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s.39-40; Güneş, agm., s.442; Uyar, *a.g.e.*, s.75.

adına "*Cümhuriyet*" eklenmiş ve "*Cumhuriyet Halk Fırkası*" adını almıştır. Partinin 1935'te toplanan Dördüncü Büyük Kongresi'nde adı, Türk dilindeki sadeleştirme çabalarının etkisiyle, "*Cumhuriyet Halk Partisi*" olarak belirlenmiştir[13]. CHF'nin ilk genel başkanı olan Mustafa Kemal Paşa, Cumhurbaşkanı seçilmesi nedeniyle, 19 Kasım 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya gönderdiği bir yazıyla, "*...Halk Fırkası Reisi Umumiliği ile fiilen iştigale vazifei haliyem müsait olmadığından zatı devletlerini tevkil ediyorum*"[14] diyerek, onu Genel Başkan Vekilliği'ne tayin etmiştir. İsmet Paşa da, 20 Kasım 1923 günü Müdafa-i Hukuk Merkezleri'ne gönderdiği bir genelgeyle[15] bu durumu kamuoyuyla paylaşmış ve ARMHC'nin bütün örgütlerini Halk Fırkası'nın içine almıştır.

CHP, ülkenin tek parti ile yönetildiği 1923 ile 1946 yılları arasında, Sivas Kongresi (1919) ile birlikte 1927, 1931, 1935, 1938 (Olağanüstü), 1939 ve 1943 yıllarında, toplam olarak yedi kongre düzenlemiştir. Bunların birisi olağanüstü kongre olup, dördü Atatürk döneminde, üçü ise İsmet İnönü döneminde yapılmıştır. Genelde 1935 yılına ait olmakla birlikte, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, CHP kongrelerin düzenlenmesine çok önem vermiş, kongreler, yurt dışından da dikkat ve ilgiyle izlenmiştir[16]. Bu kongreleri, partiyi halka tanıtmanın ve sevdirmenin bir aracı olarak da gören CHP, Halkevi sinema salonlarında, kongre toplantılarının halk tarafından izlenmesini sağlamış[17], kongrelere katılacak delegelerin yol, otel ve traş gibi masraflarını karşılamış, ayrıca milletin bu konuya ilgisini çekmek için kongrelerin basın yoluyla halka duyurulmasından, parti büroları ile Halkevlerinin süslenmesine, gösteri ve toplantıların nasıl ve nerelerde yapılması gerektiğine kadar her şeyi en ince ayrıntısına kadar düzenlemeye çalışmıştır. Bu günlerin anısını yaşatmak için, özel bir damga yaptırarak, PTT tarafından, mektup zarflarının üzerine basılmasını ve altı oklu parti bayrağının sigara paket ve kutularının üzerine yapıştırılmasını sağlamış, kongreye katılan delegelerin fotoğraflarının yer aldığı bir hatıra albümü hazırlamıştır[18]. Basında yer alan haberlere göre, CHP'nin 1935 Kongresi dolayısıyla birçok ilde; dükkânlar parti bayraklarıyla süslenmiş, Halkevlerinde CHP'nin tarihçesi üzerine konferanslar verilmiş, eğlenceler düzenlenmiş, tiyatro gösterileri yapılmış, gece fener alayları düzenlenmiş, şehirlerin sokakları ışıklandırılıp, süslenmiş, Atatürk'ün kongreyi açışı sırasında yapacağı konuşmanın herkes tarafından dinlenebilmesi için yerleşim yerlerinde belli başlı yerlere radyolar ve hoparlörler kurulmuş, Kongrenin toplandığı yerin önüne, CHP'nin ileri doğru hızla

13 *Cümhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, s.6; Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, C.I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s.27–28; Bila, *a.g.e.*, s.43; Uyar, *a.g.e.*, s.75.

14 *ATTB*, s.553.

15 Bila, *a.g.e.*, s.42-43; Uyar, *a.g.e.*, s.76.

16 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 490. 01/607.102.7.1939.

17 **Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, halka kongre toplantıları dışında, Hatay'ın anavatana katıl**ması merasimi, Ankara Kömür Sergisi, Atatürk İhtifali, Trakya Manevraları gibi konularda da filmler izlettirilmiştir. BCA 490. 01/1207.5.1.1940.

18 BCA 490. 01/15.79.9.1935; BCA 490. 01/15.81.3.1935; BCA 490. 01/15.81.1.1935; BCA 490. 01/3.10.5.1935; BCA 490. 01/4.19.29.1938; BCA 490. 01/212.240.3.1939; BCA 490. 01/219.863.1.1946; BCA 490. 01/6.29.11.1946.

yöneldiğini sembolize eden bir heykel yapılmıştır[19].

Ülkeyi uzun bir süre tek parti olarak yönetmiş olan CHP'nin kongrelerinin araştırılması, Türkiye'deki ekonomik, siyasi ve sosyal değişim ve gelişim tarihinin sergilenmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmanın yapılmasındaki amaçlardan birisi Türk tarihinin en eski partilerinden birisi olan CHP'nin tarihsel gelişiminin aydınlatılmasına katkı sağlamak, diğeri ise günümüz Türkiye'sinde yaşanan siyasi kültürün kökenleri hakkında bir takım ipuçlarına ulaşmaktır. Araştırmaya konu olan; "Değişmez Genel Başkanlık" kavramı, CHP'nin 1927 yılı Büyük Kongresi'nde, "Kemalizm" kavramı somut bir şekilde 1931 ile 1935 Büyük Kongrelerinde, "Milli Şef" kavramı ise 1938 Olağanüstü Kongresi'nde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de çalışma kurgulanırken, adı geçen kongreler hakkında kısaca bir değerlendirme yapıldıktan sonra, belirtilen kavramların nizamname ve parti programlarındaki yerleri, ortaya çıkış gerekçeleri ile sonraki dönemlerde nasıl bir gelişme kaydettikleri incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca araştırmada daha sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için, bu kavramların ortaya çıktığı 1920'li ve 1930'lu yıllarda ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar ile kongrelerin toplanmasından hemen önce CHP'de yaşanan değişimlere de yer verilmiştir.

1. Türkiye'nin 1920'li ve 1930'lu Yılları

Milli Mücadele'nin askeri safhasının başarıyla sonuçlanmasından, 1927 yılına kadar geçen süre içinde, Türkiye'de oldukça önemli değişimler yaşanmış, ülkenin çehresi değişmiştir. Siyasi ve toplumsal alanlarda, Osmanlı Devleti'nden tamamen kopuşu simgeleyen önemli ve radikal adımlar atılmış; Saltanat ve Hilafet kurumları kaldırılmış, Cumhuriyet ilan edilmiş, toplumsal alanda halkın gündelik yaşamına doğrudan etki eden, kılık ve kıyafet düzenlemesi, Medeni Yasa'nın değiştirilmesi gibi bazı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu tür uygulamalar, toplumun her kesimi tarafından olumlu karşılanmamış, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresi de dahil olmak üzere, yeni düzenlemelere ve onun şahsına yönelik olarak, meclis içinde ve dışında güçlü bir muhalefet doğmuş, ülkede siyasi ve sosyal gerginlikler artmış, sıkıntılı bir dönem yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele dönemindeki yakın çalışma arkadaşları tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, bu tür sıkıntıların bir çeşit yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak muhalefet olgusu bununla sınırlı kalmamış, Şeyh Sait İsyanı gibi bir takım isyanlara, hatta Mustafa Kemal Paşa'nın, İzmir'de, şahsına yönelik olarak bir suikast teşebbüsü düzenlenmesine kadar varmıştır. Bu tür olayları önlemek için çıkarılan Takrir-i Sükûn Yasası ve kurulan İstiklal Mahkemeleri de, ülkede otoriter denebilecek bir yönetimin oluşmasına neden olmuştur[20].

19 Heykel, anavatanı gösteren büyük bir kayadan fırlayan stilize edilmiş dinç ve kuvvetli CHP'yi temsil eden bir gençtir ve ok atmaktadır. *Ulus* 8, 11 Mayıs 1935; *Cumhuriyet* 9 Mayıs 1935.

20 Bu konularda bkz.: Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri (1920–1927)*, C.I-II, Dokuz Eylül Üni. Yay.,İzmir, 1988; Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007; Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*

CHF'nin 1927 Büyük Kongresi öncesinde, iktidardaki tek parti olan CHF'de de değişikliklere gidilmiştir. Üçüncü dönem meclisinin milletvekillerini belirlemek amacıyla yapılacak seçimden önce 23 Haziran 1927'de CHF'de bir tüzük değişikliği yapılmıştır. Buna göre, parti başkanı, milletvekili adaylarını tek başına belirleme yetkisine sahip olmuştur[21]. Böylece Cumhurbaşkanı ve CHF Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa, parti adaylarını fiilen olduğu gibi resmen de doğrudan kendisi seçmeye başlamıştır[22]. CHF'de, seçimlere gidilirken bir yenilik daha yapılmış ve milletvekillerinin uymak zorunda oldukları bir takım koşullar seçimden önce açıklanmıştır[23].

CHF'deki bu yenilikler, Mustafa Kemal Paşa'nın I. ve II. Meclislerdeki deneyimlerinden sonra, meclise seçilecek milletvekillerinin seçiminde daha hassas davranmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa, belirlediği amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken, artık kendisinin engellenmesinden yana değildir. Parti programına bağlı, homojen bir milletvekili kadrosuyla, parti ve meclis içinde bir disiplin oluşturmak istemiştir[24]. Özellikle önceki dönemde

(1924-1925), İletişim Yay., İstanbul, 2003.

21 Bu konudaki karar şu şekildedir: "*Mebus Namzetleri Halk Fırkası'na Nasıl Tespit Edilecek? Ankara 23 (AA) CHF Grup Heyeti Umumiyesi bu günkü içtimasında fırka nizamnamesinin 26. maddesi hakkında verilen bir tadil takririni müttehiden kabul ve tasvip etmiştir. Tadil esbab-ı mucibesinde deniliyor ki: Fırka grubu tarafından tanzim edilen fırka nizamnamesinde yapılacak tadilat ve ilavatın Fırka Kongresinin nazar-ı tasvibine arz olunması mukarrer idi ve bu maksatla fırka müfettişleri tarafından uzun müddet çalışılarak bir proje vücuda getirilmiştir. Fırka Kongresinin tehir-i içtimal sebebiyle nizamnamede bir tadil vücuda getirmek muvafık değilse de intihap münasebetiyle mebus namzetlerinin tespit ve ilanına ait maddenin tadil ve tasrihi icap etmiştir. Bu babda kabul edilen tadil teklifi bercevh-i atidir. Fırka divanının vazaifi meyanında BMM intihabatını idare ve fırka namına mebus namzetleri tayin olunarak Umumi Riyaset Vezaifi meyanına atideki cümleler ilave olunmuştur. Fırka namına mebus namzetlerinin tespiti ve ilanı Umumi Reisi aittir. Umumi Reis mebus namzetlerini ya bizzat imzasıyla ilan eder veya Umumi Reis Vekiline ilan ettirir. Umumi Reis BMM intihabatını Umumi Reis Vekili ve Katib-i Umumi ile beraber idare eder.*" *Vakit* 24 Haziran 1927; *Hakimiyet-i Milliye* 26 Haziran 1927.

22 Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923–1950)", *Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908–1980*, Cilt IV, 4. basım, s.s.: 84-173, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.104–105.

23 "*Milletvekillerinin Tanımağa Mecbur Oldukları Özel Şartlar Hakkında Tamim (29.VIII.1927)*

1- Mebusların hususi hayatlarında ticaret ziraat ve sanayi vesairedeki iktisadi ve mali faaliyetleri devletin resmi kanunlarına tabidir. Fakat Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup mebusların mebusluk sıfatını hususi hayatı iktisadiyeleri için İstihkar edememelerine Fırka Reisi umumiliği dahi hususi itina gösterecektir. 2- Sermayesinin ekseriyeti devlete ait olan müessese ve şirketlerle menafii, umumiyeye ait ve mukavelei mahsuseye müstenid imtiyazı şirketlerde ve inhisar idarelerinde hükümet tarafından meclisi idarelere tayin olunan azalar ve bu müessesatı temsil vaziyetinde bulunanlar fırkaya mensup mebuslardan olmayacaktır. Mütebaki şirket ve müesseselerin Meclisi idare azalığı kavaidi umummiyeye tabidir. 3- Büyük Millet Meclisinin reis ve reis vekilleri ve icra vekilleri de fırka kâtibi umumîsi ve Fırka gurubunun reisi ve reis vekilleri ve Cumhuriyet Halk Fırkasının müfettişleri gerek devletin alâkadar olduğu müesseselerde ve gerekse devletin alâkadar olmadığı hususî şirket ve müesseselerde Müdürlük ve Meclis idare azalığı gibi idare ve temsil vaziyetlerinden, hakiki surette feragat ederler. Müdürlük ve Meclisi idare azalığı gibi bir idare vaziyeti olmaksızın hususi müesseselerde hissedar olmak devletin kavanini umumiyesine tabidir. 4- Mebusların vazifeye devam noktasından vaziyetleri Büyük Millet Meclisinin kavaidi mahsusasına tabidir. Fırkaya mensup mebusların Büyük Millet Meclisinde devam noktai nazarından bulunacakları vaziyet fırkanın riyaseti umumiyesince hususi ehemmiyeti haiz olacaktır. 5- Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup olan mebuslar balâdaki kavaidi riayeti fırkanın riyaseti umumiyesine karşı teahhüt etmiş mevkiindedirler. Gazi Mustafa Kemal." *ATTB*, s.581.

24 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995,

yaşanan TCF ve İzmir Suikastı deneyimleri, Mustafa Kemal Paşa'yı TBMM'ye girecek milletvekillerinin seçiminde daha dikkatli davranmaya itmiş olmalıdır. Nitekim üçüncü dönem meclise giren 316 milletvekilinden; birinci dönemde üye olan üçüncü dönem milletvekili sayısı Mustafa Kemal Paşa da dahil olmak üzere 84 kişi, ikinci dönemde üye olan üçüncü dönem milletvekili sayısı 128 kişi, hem birinci ve hem de ikinci dönemde üye olan üçüncü dönem milletvekili sayısı 79 kişi iken; üçüncü dönemde ilk kez seçilen milletvekili sayısı 121 kişidir[25]. Dolayısıyla üçüncü dönemde meclis milletvekilleri açısından tümüyle yenilenmemiş olmakla birlikte, yaklaşık üçte bir oranında yenilendiğini söylemek mümkündür.

Türkiye Cumhuriyeti, her ne kadar Osmanlı Devleti döneminde yaşanan modernleşme sürecinin bıraktığı miras üzerine kurulmuşsa da, ulus-devlet modelinde yeniden yapılanma sürecine gidilmiş olunduğundan, kendine özgü farklılıkları da sergileyerek, çoğu yerde Osmanlı Devleti'nin kurduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal düzenden kopuşun da bir ifadesi olmuştur. Bu nedenle, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan hızlı ve radikal değişim hamleleriyle, yeni rejime uygun, yeni bir insan ve toplum modelinin yaratılması hedeflenmişken, 1930 yılına gelindiğinde ülkede iki önemli sorunla karşılaşılmış; CHF'nin ekonomik sorunları çözme ve inkılâbın halka benimsetilmesi konusunda yetersiz olduğu anlaşılmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının, Türkiye üzerindeki olumsuz etkileri ile Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanması ve ardından gelişen Menemen Olayı, bu sorunların iktidar tarafından daha açık bir şekilde gözlemlenmesine neden olmuştur. Bu nedenle 1930'lu yıllar, rejimin tehlikede olduğuna inanılan ve bunu önlemek için; Cumhuriyetin daha sağlam temellere oturtulması için önlemlerin alınmaya çalışıldığı, ekonomik kalkınmanın öncelikli olduğu, "*bir devrim ideolojisi*" üretilmesi çabaları ile inkılâbın halka benimsetilmesi için propaganda faaliyetlerinin arttığı, kalkınmanın "*topyekün bir kalkınma*" olarak algılandığı; ekonomik ve entelektüel-kültürel kalkınmanın bir bütün olarak düşünüldüğü, ikisinin birlikte yürütülmeye çalışıldığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. CHF'nin 1931 Büyük Kongresi toplanmadan önce, milletvekilliği seçimleri de yapılmış, iki başarısız deneyimden sonra Türkiye'de çok partili siyasi hayatın henüz işletilemeyeceği düşüncesiyle mecliste çok seslilik yaratabilmek için 20 bağımsız milletvekilinin, meclise girmesine olanak sağlanmış, 10 Mart 1931'de otoriter eğilimleriyle tanınan Recep Bey (Peker) CHF'nin genel sekreterliğine getirilmiştir. Bunların dışında parti-devlet bütünleşmesini sağlayan girişimlerde de bulunulmuş, CHF ülkede daha otoriter bir şekle bürünmeye başlamış ve tek parti yönetimini pekiştiren uygulamalara gidilmiştir. 1930'lu yıllarda Türk Ocakları'nın yanı sıra Mason Locaları, Kadınlar Birliği ve Muallimler Birliği gibi dernekler kapatılmış; Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, Spor Kulüpleri CHF'nin kontrolüne girmişlerdir. Tüm toplumsal katmanları kontrolü altına almaya ve kendine bağlamaya çalışan CHF, işçi

s.279; İhsan Güneş, "1923 Seçimleri", *70. Yılında Ulusal ve Uluslarası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutuk'u Ve Dönemi*, Der. ve Yay. Haz.: Gül E.Kundakçı, s.s.: 113-131, ODTÜ Yay., Ankara, 1999, s.129; Uyar, *a.g.e.*, s.80-81.

25 Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, b.y.y., b.t.y., s.661-672.

ve esnaf cemiyetlerini de kendi bünyesinde örgütlemeye çalışmıştır. Üniversitenin özerkliği de 1933 yılında çıkarılan bir kanunla son bulmuştur. 1935'deki Kongre'de Parti Genel Sekreterlik görevi ile İçişleri Bakanlığı görevi birleştirilmiş, illerdeki parti başkanlığı görevi valilere bırakılmıştır[26].

1930'lu yılların dikkat çeken diğer gelişmeleri ise İsmet İnönü ile Atatürk arasındaki ayrılık, Atatürk'ün ölümü ve İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi olmuştur. Atatürk'le, İnönü'nün yaklaşık olarak 13 yıl 1,5 ay süren çalışma arkadaşlığı çeşitli nedenlerle[27] sona ermiş ve yerine Celal Bayar Başbakan olmuştur. Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümünden sonra ise uzun süredir siyaseten inzivaya çekilmiş olduğu söylenebilecek olan İnönü, 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Ancak İnönü, Atatürk'ün yakın çevresi olarak bilinen Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Hasan Rıza Soyak, Salih Bozok ve Ali Çetinkaya'nın muhalefetine karşın, özellikle de Celal Bayar'ın desteğiyle Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir[28].

2. Değişmez Genel Başkanlık

CHP'de "Değişmez Genel Başkanlık" kavramı ilk kez CHF'nin 1927 yılı Büyük Kongresi'nde dile getirilmiştir. Bu kongre, 1927'de yapılan milletvekili seçimlerinin ardından, 15–23 Ekim 1927 tarihleri arasında, Sivas Kongresi'ni Birinci Kongresi olarak kabul eden, Halk Fırkası'nın II. Büyük Kongresi olarak toplanmıştır. CHF'nin 1927 Büyük Kongresi'ne, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'unu okuması damgasını vurmuş, hatta CHF'nin kongresini gölgede bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açış konuşmasında, Sivas Kongresi'ni CHF'nin ilk kongresi olarak kabul ettiğini belirterek, bu kongreyi CHF'nin ikinci kongresi olarak göstermiştir. Ayrıca son seçimlerde alınan sonuçla, halkın CHF'ye büyük bir güven gösterdiğini belirterek, halkın da bu davranışıyla CHF'den böyle bir talebi olduğunu söylemiştir. Onun bu tavrı, CHF'yi Millî Mücadele'yi başarıyla yürüten ve yeni bir devletin

26 Türkiye'nin 1930'lu yılları için bkz.: Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, İş Bankası Yay., Ankara, 1981, s.101–102; Feridun Ergin, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., b.y.y.,1977, s.14; Emre Kongar, *Atatürk Üzerine*, Hil Yay., İstanbul, 1983, s.101, Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yay., Ankara, 1975, s.103; Ercüment Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1981, s.42; Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.9-15; Hakkı Uyar, "Atatürk Dönemi İç Politikası 1920-1938", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayınları, Ankara, 2006, s.58-62; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s.18-19, 29; Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2003, s.133; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.223–224; Temuçin Faik Ertan, *Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları*, Phoenix Yay., Ankara, 2010, s.11-14; Koçak, "Siyasal..., s.113–115; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.150; Esat Öz, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923–1945)*, Ankara, 1992, s.102–103; Tunçay, *a.g.e.*., s.306 vd.; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Türkçesi: Yavuz Alagon, Sarmal Yay., İstanbul, 1995, s.89-90.

27 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (İkinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.202-207; Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945*, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s.23-76.

28 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.13-16; Koçak, *a.g.e.*, s.97-139.

kurulmasına öncülük eden ARMHC'nin bir devamı olarak kabul edip, iktidarını da bu meşruiyet temeline oturttuğunu göstermektedir.[29] Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında da Nutuk'unu söylemesinin kendisi için zorunlu bir görev olduğunu ve böylelikle milletine dokuz senelik faaliyetlerinin de hesabını verebileceğini ifade etmiştir. Kongre başkanlığı ve kâtipliklerinin seçimlerinin yapılmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa tekrar kürsüye çıkmış ve tarihi Nutuk'unu; 6 gün, 36 saat 33 dakikada söylemiştir. Nutuk'un söylenmesinin bitiminden sonra Necip Asım Beyin bir önerge vererek, Nutuk'un "*...kongre tarafından teşekkür ve minnetle tasvip edilmesini ve fırka defterine geçirilecek olan iş bu tasvip kararının kongreye iştirak eden bilumum murahhaslar tarafından imzalanmasını ve Gazi'ye takdimini teklif*" etmiştir. Necip Asım Beyin önergesi oy birliği ile kabul edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta dile getirdiği her şey CHF'de de onaylanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'unu söylediğinde metin haricinde bir konuşma yapmış ve dokuz seneden beri isimleri bilinen ve bilinmeyen kişiler tarafından kendisine verilen para ile yapılan bağışların da hesabını vermiş, tüm gayrimenkullerini CHF'ye bırakmıştır[30].

CHF'nin 1927 yılı Büyük Kongresi sırasında düzenlenmiş olan Nizamnamesi, Umumi Esaslar ve altı kısımdan oluşmuştur. CHF Genel Başkanlığı konusu, Umumi Esaslarda ele alınmış[31] ve burada yer alan altıncı maddede: "*Cümhuriyet Halk Fırkasının umumi reisi; Fırkanın banisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir*"[32] denilerek, Mustafa Kemal Paşa'nın, partinin genel başkanı olduğu belirtilmiştir. CHF'nin 1923'te düzenlenmiş olan Nizamnamesinin beşinci maddesinde ise "*Halk Fırkası Umumî Reisini hâl-i içtimâda bulunan TBMM'nin âzâsı meyanından Büyük Kongre intihap eder. Vazife-i riyaset tecdiden intihap olunacak TBMM'nin içtimâa ibtidarını müteakip ilk*

29 Öz, *a.g.e.*, s.62; Uyar, *a.g.e.*, s.69.

30 CHF'nin 1927 Kongresi'nde okunan Nutuk hakkında geniş bilgi için bkz.: Hakan Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s.17-42.

31 1927 CHF Kongresi sonucunda kabul edilen nizamnamenin "*umumi esaslar*" bölümündeki maddeler şöyledir:

"*Madde 1- Cümhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler kanununa tevfikan teşekkül etmiş Cümhuriyetçi, Halkçi, Milliyetçi, Siyasî bir cemiyettir ve merkezi Ankaradır. Madde 2- Fırka; Türk milletini mevkıi itibar ve refaha mütemadiyen yükseltmekte olan vr her türlü istibdat ve tegallüp idaresi imkânını kapıyan yegâne şekli idare-i devletin, hakimiyeti milliyenin aksayı tekâmülü olan (Cümhuriyet) olduğunu ve Cümhuriyeti hâlen ve atiyen her türlü tehlike ve taarruzlardan masun bulundurulmasının en âli bir vazife-i m,lliye ve vataniye bulunduğunu en esaslı bir kanaat ve gaye-i siyasiye olarak kabul ve ilân eder. Madde 3- Fırka; itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilâtatından kurtararak milletin, siyasî, içtimaî, iktisadî bilcümle kavanin, teşkilât ve ihtiyacatını müsbet ve tecrübevî ilim ve fenlerin maasırı medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâle tevfikan tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler. Madde 4- Fırka; millî hâkimiyet ve idarenin taallûk ettiği bütün şuabatı faaliyette halk tarafından ve halk için faydasını hâkim kılmayı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak bir mûsavatı kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eyler. Madde 5- Fırka; vatandaşlar arasında en kavi rabıtanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak türk dilini ve türk kültürünü bihakkın tamîm ve inkişaf ettirmeği ve bütün şuabatı faaliyette bu esası mevkıi itibar ve meriyette bulundurmayı ve vazedilecek kanunların vilâyeti ammesini ve her ferde seyanen tatbikını umde-i esasiye olarak takrir eder. Madde 6- Cümhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisi; Fırkanın banisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir. Madde 7- İş bu umumî esaslar, hiçbir veçhile tebdil edilemez.*" *Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, TBMM Matbaası, Ankara, 1927, s.3–5.

32 *Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927*, s.5.

in'ikat edecek Büyük Kongre'ye kadar devam eder. Umumî Reis'in tekrar intihabı caizdir"[33] denilmiştir. Görüldüğü gibi 1927 Nizamnamesinde, 1923 Nizamnamesinden farklı olarak, Parti Genel Başkanlığı seçimi işinin nasıl yapılacağının düzenlenmesi yerine, genel başkanın Mustafa Kemal Paşa olduğu açıkça yazılmıştır. Buna ek olarak 1923 Nizamnamesinin 7. Maddesinde, "*Umumî esasları gösteren işbu maddeler, ancak Büyük Kongrenin sülüsan-ı ârâsıyla tebdil ve ilga olunabilir*" denilerek, umumi esasların büyük kongre üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuyla değiştirilebileceği kararlaştırılmışken[34], 1927 Nizamnamesinde "*İşbu umumî esaslar, hiçbir veçhile tebdil edilemez*" denilerek, umumi esasların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği hükmü getirilmiştir[35]. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa değişmez genel başkan olmuştur. Bir başka deyişle Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı, yetkileri ve partinin ilkeleri değişmez kabul edilmiştir.

Nizamnamenin 20. maddesinde de umumi reisin yetkileri belirlenmiştir. Buna göre: "*Umumî reis; büyük Kongranın, Fırka divanının, umumî heyet-i idare ile meclisteki Fırka grupunun da tabiî reisidir. Umumî reis; Fırkanın idare-i âliyesini elinde tutar ve Fırkayı temsil eder. Fırka namına söz söylemek salâhiyetini ancak umumî reis haizdir. Umumî reis lüzum görürse bu baptaki hukuk ve salâhiyetini umumî reis vekiline veya kâtibi umumiye tevdi eder.*"[36] Ayrıca Nizamnamenin 21., 22., ve 23. maddeleri de genel başkana, genel başkan vekili ve genel sekteri seçme yetkisi vermekte olup, bu üç kişi aynı zamanda parti divanını da oluşturmuşlardır. Divanın kararlarına tüm parti üyelerinin kayıtsız ve koşulsuz uyma zorunluluğu olduğu gibi, divan parti adaylarını da belirleme yetkisine sahiptir[37].

1931 Kongresi'nde Umumi Esasların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceğine dair madde kaldırılmış, ancak umumi reislik hakkındaki maddede, "*Cümhuriyet Halk Fırkasının daimî umumî reisi, Fırkayı kuran GAZİ MUSTAFA KEMAL Hazretleridir*" denilerek, Mustafa Kemal Paşa'nın değişmez genel başkan olduğu hükmü korunmuştur. Ayrıca umumi reis ve divanın yetkilerinde de bir değişiklik yapılmamıştır[38].

1935 Kongresinde hazırlanmış olan Nizamname, 1931 Nizamnamesi ile aynı özelliklere sahipken[39], CHF'nin 1938 Olağanüstü Kurultayı'nda ise Atatürk'ün ölümünden sonra TBMM tarafından Cumhurbaşkanlığı makamına seçilen İsmet

33 Tunçay, *a.g.e.*, s.375.
34 *aynı yer*.
35 *Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927*, s.5.
36 *aynı eser*, s.11–12.
37 1927 Nizamnamesinde maddeler şöyle yer almıştır:
"*Madde 21- Umumî riyaset divanı; Fırka umumî reisi ile kendilerinin bizzat intihap edecekleri umumî reis vekilinden ve umumî heyet-i idare azası meyanından seçecekleri Fırka kâtibi umumisinden ibarettir. Madde 22- Umumî riyaset divanının vereceği kararlar tekmil Fırka azasınca bilâkaydüşart mutadır. Madde 23- Umumî riyaset divanı; Büyük Millet Meclisi intihabatını idare ve Fırkanın mebus namzetlerini tespit eder. Namzetler; umumî reis tarafından ilân olunur." Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927*, s.12-13; Bila, *a.g.e.*, s.55-56.
38 *C.H.F. Nizamnamesi ve Programı*, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931, s.3, 6.
39 Bila, *a.g.e.*, s.70–71.

İnönü, yapılan nizamname değişikliği ile "Değişmez Genel Başkan" olurken, Atatürk'te "Ebedi Başkan" olarak nitelendirilmiştir[40].

Nizamnamenin Esaslar kısmında yer alan 2., 3., ve 4. maddelerinde bu durum şöyle düzenlemiştir:

"2. Partinin bânisi ve ebedî Başkanı Türkiye Cumhuriyetinin müessisi olan Kemâl Atatürk'tür.

3. Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür.

4. Partinin değişmez Genel Başkanlığı aşağıdaki üç surette inhilâl edebilir:

A) Vefat

B) Vazife yapamıyacak bir hastalığı sabit olması halinde

C) İstifa

Bu üç şekilden birisi dolayısile inhilâl vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak Partiye mensup mebuslardan bir zatı değişmez Genel Başkanlığa seçer."[41]

Bu Nizamnamenin öncekilerden diğer bir farklılığı da parti genel başkanlığının hangi hallerde değiştirilebileceğine yönelik olarak bir düzenlemenin yapılmış olmasıdır. Önceki nizamnamelerde bu önemli bir eksiklikti. Mustafa Kemal Paşa 1927'de kabul edilen ve sonraki nizamnamelerde de hep "Değişmez Genel Başkan" ismiyle belirtildiğinden, ondan sonrası için genel kurul tarafından, yeni genel başkanın nasıl seçilmesi gerektiğini düzenleyen bir hükme yer verilmemiştir. Bundan dolayı o sırada Başbakan ve CHF Genel Başkan Vekili olan Celal Bayar, öncelikle bu durumun düzenlenmesi üzerinde durmuştur[42].

Partinin 1939 Kongresi'nde "Değişmez Genel Başkanlık" ile ilgili olarak herhangi bir yeni düzenleme yapılmamış, "Genel Başkan Vekili" ile "Parti Genel Sekreteri"nin durumları düzenlenmiştir[43].

Partinin, 10 Mayıs 1946'da yapılan İkinci Olağanüstü Kongresi'nde ise İnönü Parti Genel Başkanlığı ile ilgili olarak yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "... *Arkadaşlarımın, bana muhabbetlerini, bilirim. Ancak, bir büyük partinin çalışmasında, birinci derecede tesirli olan adamın, yine parti tarafından değiştirilmek imkânının, esas kaide olarak kabul edilmesinde, gelecek için iyi bir teminat görürüm*" …[44] İnönü'nün bu konuşmasından sonra, Nizamnamedeki "Değişmez Genel Başkan" ifadesi, "Genel Başkan" olarak belirlenmiş, genel başkanın dört yıl süre için parti milletvekilleri arasından, kongre tarafından seçilmesi ilkesi getirilmiştir[45]. Bu değişiklik, kamuoyunda olumlu bir karşılık bulmuş ve dönemin Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay tarafından da

40 *C.H.P. Tüzüğü 1938*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938, s.3.
41 *aynı yer*.
42 Koçak, *a.g.e.*, s.155-156.
43 *C.H.P. Nizamnamesi*, Ulus Matbaası, Ankara, 1939, s.8.
44 BCA 490. 01/218.862.1.1946.
45 Bila, *a.g.e.*, s.114-115; Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Alfa Yay., İstanbul, 1996, s.137.

Türkiye'de demokratik sistemin gelişmesiyle ilişkilendirilmiştir[46].

CHP'nin 1946 seçimlerinden sonra, 1947'de yaptığı Kongresi'nde ise partiye karşı yöneltilen eleştirilerin de etkisiyle, genel başkanlık işi yeniden düzenlenmiştir. İnönü toplantıyı açış konuşmasında Cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığının birbirinden ayrılması ve kendisi Cumhurbaşkanı kaldığı sürece kongrenin seçeceği birisinin tüm yetkiyle parti genel başkanlığı yapmasını önermiş; fakat bu öneri değiştirilerek Genel Başkanın Cumhurbaşkanı olması halinde, parti yönetiminin kurultayca seçilecek Genel Başkan Vekili'ne bırakılması uygun görülmüştür[47]. Nizamname bu şekilde değiştirilmiş ancak Cumhurbaşkanı İnönü partinin "Fahri Başkanı" sayılmıştır[48].

CHP'de uzun bir süre devam etmiş olan "Değişmez Genel Başkanlık" düzenlemesi, olağanüstü hallerin ve tek parti yönetiminin uygulandığı bir dönemin ürünü olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın ardından çok partili siyasi hayata geçildikten sonra, yapılan yoğun eleştirilerin de etkisiyle kısa bir süre sonra kaldırılmıştır. Dolayısıyla "Değişmez Genel Başkanlık" düzenlemesini ve Genel Başkana verilen yetkileri 1927 öncesinde ülkede yaşanan siyasi gelişmelerle birlikte düşünmek ve değerlendirmek gerekir. CHP'nin 1927 yılı Büyük Kongresinde Mustafa Kemal Paşa'nın "Değişmez Genel Başkan" olarak belirlenmesinden önce; ülkenin 1927 yılına kadar siyasi anlamda oldukça çalkantılı bir dönem yaşaması, daha önce de belirtildiği gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı bir takım önlemlerle, parti programına bağlı, homojen bir milletvekili kadrosuyla, parti ve meclis içinde bir disiplin oluşturmak istemesine neden olmuştur. Hatta Partinin 1927 yılı Büyük Kongresi'nde, yeni seçilen milletvekillerine Nutuk adlı eserini okuması da bununla ilgili görülebilir. Bu nedenle, bu kongrede alınan bazı kararlar ve yapılan bir takım yeni düzenlemeler, "Değişmez Genel Başkanlık" da dahil olmak üzere, ülkede 1923'ten 1927 yılına kadar yaşanan siyasi gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan, bu gelişmelerin içinde, bunları tamamlayan bir olay olarak değerlendirilebilir. Aynı şeyler İnönü dönemi için de söylenebilir. Atatürk'ün ölümünden sonra ve dünyanın hızla yeni bir savaşa doğru sürüklendiği bir dönemde iktidara gelen İnönü, böyle bir ortamda ülkeyi kaosa sürükleyebilecek olası bir karışıklığı veya bir iktidar boşluğunu ya da mücadelesini önlemek amacıyla olsa gerek, bu durumu bir süre daha devam ettirmiştir.

3. Kemalizm

"Kemaliler", "Kemalizm", "Kemalist" deyimleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin liderliğine yükselmesiyle birlikte, bu mücadeleyi ve bu

46 BCA 030. 10/129.929.14.1946.

47 Tüzükte madde şöyle düzenlenmiştir: Madde 73: "*Parti Genel Başkanı, Cumhurbaşkanı seçilmiş olduğu takdirde, bu vazife üzerinde bulunduğu müddetçe Genel Başkanlığın bütün yetkileri ve sorumları Genel Başkanvekiline ait olur*" *C.H.P. Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca Onanmıştır*, BCA 030. 01/ 42.250.5.1947, s.73.

48 Turan, *Türk Devrim...*, 4 Kitap (Birinci Bölüm), s.250–251.

mücadeleye katılanları isimlendirmek amacıyla gerek ülke içindeki yazışmalarda[49] gerekse yabancı basında ve yabancı temsilciliklerin yazışmalarında sık kullanılan bir deyim olmuştur[50].

Kemalizm deyimi, ülke içinde ideolojik bir anlam yüklü olarak ilk kez, "*Muhit*" dergisinde, 1930 Eylül'ünden itibaren demokratik rejim lehinde yazılar yazan, Ahmet Cevat Emre tarafından kullanılmıştır. İlk kez "*Kemalizm*" adının geçtiği bu dergi, demokrasi ve Kemalizm ilişkisi üzerinde durulan bir fikir dergisi olmuştur. Emre, Temmuz 1930'da yazdığı bir yazıda, "*Kemalizm doktrin olarak, bütün siyasi prensipleri malum bir demokrasi mektebidir*" demiştir. 2 Aralık 1930'da İnkılap gazetesinin sahibi ve başyazarı Ali Naci Karacan da, "*Rusya'da nasıl bir komünizm, İtalya'da nasıl bir faşizm varsa, bizde de bir Kemalizm olmalıdır*" yorumunda bulunmuştur[51]. Bu deyim daha sonraları yaygınlaşmış ve bu isimle Şeref Aykut[52], Tekinalp[53], M. Saffet Engin[54] gibi kişiler tarafından kitap yazılmış, "*bir devrim ideolojisi*" olarak ders kitaplarına dahi girmiştir. Kemalizm kavramı, ilk baskısı 1932'de, ikinci baskısı ise 1933'te yapılan ve liselerde tarih derslerinde okutulan, "*Tarih IV*" kitabında da dile getirilmiştir. Kitapta CHP'nin, 1931 tarihli Büyük Kongresi'nde oluşturulmuş olan parti programındaki altı ilke açıklandıktan sonra, "*...İşte yabancı yazarların Büyük Millî Reis'in adıyla ilişkili olarak "Kemalizm" dedikleri Türk devrim hareketinin temel prensipleri bunlardır. Bu prensiplere dayanan devlet sistemi Türk milletinin tarihine, ihtiyacına, toplumsal bünyesine ve ülküsüne en uygun olduğu kadar, bütün dünyadaki sistemler içinde de en sağlam ve en mükemmel olanıdır*"[55] denilmiştir.

Kemalizm deyiminin halkın belli bir kesimi tarafından da benimsendiği söylenebilir. Örneğin, 1937 yılında CHP üyelerinden birisi olduğu anlaşılan bir kişi tarafından, CHP'nin adının "*Kamâlist Parti*" olarak değiştirilmesi önerilmiştir[56].

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Kemalizm deyimi yurt dışında da benimsenip, kullanılmıştır. Örneğin, Times'de "*On Senelik Kemalizm*" başlığı altında bir makale yayımlanmış[57], 25 Mart 1934'te Tiran'da "İllyria" isimli gazetede "*Kemalist Türkler Niçin Terakki Ediyorlar?*" başlığı altında bir başka makale çıkmış[58], 29 Ekim 1936'da Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle, Belgrad Radyosu'nda, eskiden

49 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE): Kutu: 1 Gömlek: 101 Belge: 101–1001; K: 51 G: 139 B: 139–001; K. 57 G: 125 B: 125-6a001; K: 53 G: 216 B: 216-a001.

50 Bu konudaki örnekler için bkz.: Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974; Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 2. Basım, Bilgi Yay., Ankara, 1985; Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Aykaç Kitabevi, İstanbul, 1967.

51 Temuçin Faik Ertan, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", *Kebikeç*, Yıl: 2, s.s.: 17-34, Sa.: 5, 1997, s.25; Nedim Yalansız, "1930'lar Türkiye'sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, Sa.:8, s.s.: 25-42, İzmir, 1999, s.34.

52 Şeref Aykut, *Kemalizm (CHF Programının İzahı)*, İstanbul, 1936.

53 Tekin Alp, *Kemalizm*, İstanbul, 1936.

54 M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılabının Prensipleri*, İstanbul, 1938–1939.

55 *Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1930-1941)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2001, s.188.

56 BCA 490. 01/204.807.1.1937.

57 BCA 030. 10/234.578.3.1932.

58 BCA 030. 10/233.572.7.1934.

Yugoslavya'nın "*Ankara Sefareti Matbuat Ataşeliğinde*" bulunmuş olan M. Hıfzı Biolevaç tarafından "*Kemalizm*" hakkında bir konferans verilmiştir[59]. Sayısı daha da artırılabilecek olan tüm bu örnekler, "Kemalizm" deyiminin hem yurt içinde hem de yurt dışında Milli Mücadele yıllarından itibaren benimsenip, kullanıldığını göstermektedir.

Kemalizm, altı ilke açıkça yazılıp, adı konuluncaya kadar, hatta sonrasında da değişen koşullara ve ihtiyaçlara göre sürekli olarak yeniden yorumlanmış ve biçimlendirilmiştir. Bu nedenle Kemalizm, bir ideolojik terim olarak kullanılmaya başlandığı 1930'lu yıllardan itibaren "*tek bir tanıma*" ya da "*tek bir anlayışa*" sahip olmamıştır. Atatürk dönemi de dahil olmak üzere, özellikle Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçildikten sonra gerek akademik, gerekse bazı siyasi çevreler tarafından birbirinden farklı şekillerde yorumlanmıştır. Günümüze kadar yapılan farklı Kemalizm yorumları nedeniyle, "*sağ veya sol Kemalizm*", "*devletçi veya liberal Kemalizm*" gibi tanımlamalara yol açan bir durum ortaya çıkmış ve Kemalizm'lerden söz edilmeye başlanmıştır. Bunun dışında, bir takım sağ ya da sol ideolojilerin savunucularının düşüncelerini Türk halkına benimsetebilmek için Kemalizm'i kullanmaları da söz konusu olmuş[60], bir başka deyişle Kemalizm'in altı okunu kendi anlayışlarına uygun bir biçimde yorumlayarak, kendi düşüncelerine yasallık kazandırmak istemişlerdir.

CHP programlarında temelde altı okla belirlenen ve Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinden hareketle oluşturulmuş olan Kemalizm'in, 1930'lu yıllarda devletin de yönlendirmesiyle, ülkedeki birçok aydın tarafından sistemleştirilmesi için bir çaba gösterildiğini de söylemek mümkündür[61].

Bir ideolojiye olan ihtiyaç, CHP'nin 1931 tarihli Büyük Kongresi'nde, yapılan görüşmeler sırasında da belirtilmiş ve parti programından "*ideoloji*" olarak söz edilmiştir[62]. Kütahya delegesi Alâeddin Bey'in konuşmasında bu durumu açıkça görmek mümkündür. Konuşması sırasında Alâeddin Bey şunları söylemiştir: "*Muhterem arkadaşlar; iki gün evvel yaratılan, inkılâbın (Amentü) sü olan programı kabul ettik. Hakikaten türk inkılâbına yaraşacak kadar vecizdir. Ve bir fırka programında aranılması icap eden esaslar bu programda nazarı dikkate alınmıştır. Malûmu âlinizdir ki bir fırka programında aranılacak şey o programın hayatı hakikiyeye mutabık olması ve politik noktai nazarından yine programın esasları tarafından müdafaa edilebilmesi hassasıdır. Bundan başka programımız şimdiye kadar yazılı olmıyan türk inkılâbının ideolojisini ifade eder mahiyettedir. Bilhassa Cümhuriyet Halk Fırkası ana hatları kısmında, Fırka inkılap için yapılan hareketleri müdafaa etmeği bir prensip addeder deniliyor...Fırkamız her şeyde evvel*

59 BCA 030. 10/198.352.27.1936.

60 *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, C.2, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.14 (sunuş yazısı); Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.177-178; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.240; Toktamış Ateş, *Kemalizmin Özü "Görüşler, Düşünceler"*, 3. Basım, Der Yay., İstanbul, 1994, s.11; Uyar, *a.g.e.*, s.82-83.

61 Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.133; Yetkin, *a.g.e.*, s.31-42.

62 Öz, *a.g.e.*, s.142.

inkılâpçı inkılâbın doğurduğu ideolojiyi, mefkûreyi memlekette tatbik etmeğe azmetmiş bir fırkadır. Bu ideolojiyi memlekette tatbik etmek gibi mühim bir vazifeyi deruhte etmiştir"[63].

Ayrıca, Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in belirli alanlarda uzmanlaşmış kimselerden, CHF programının ruhuna sadık kalmak koşuluyla, CHP'nin programına bir başka deyişle Kemalizm'e bir yorum getirilmesini istemesi de bir ideoloji oluşturma ihtiyacının önem kazandığı anlamına gelebilir. 16 Kasım 1931 tarihli ve "*Mütahassıs Zevata*" başlıklı yazı şu şekildedir: "*Muhterem Efendim, CHF programının izahı ve Fırkada mefküre hayatının canlandırılması için bazı teşebbüsler alıyoruz. Bu iş üzerinde çalışarak esasları ve talimatları hazırlayan Fırka Umumi İdare Heyeti Programın herkese izahı maksadına hizmet etmek üzere hazırlanacak broşürler için bir çok liyakatlı ve muhterem zevatın yardımlarından istifade etmek kararını verdi. Bu meyanda zatiâlilerinden de ricada bulunuyoruz...*" Nitekim bu çağrı cevap bulmuş olacak ki, Kemalizm'i anlamaya, yorumlamaya ve anlatmaya yönelik olarak, Recep Peker, CHF Programının İzahı; Şevket Süreyya Aydemir, İnkılap ve Kadro; Sadri Ethem, Türk İnkılabının Karakterleri; M. Hayrullah, Gazi İnkılâbının Psikolojisi; A. Rıza Seyfi, Gazi ve İnkılap; Menemenli Ethem, İnkılâbımız: İdeoloji ve Realite karşısında; Recep Peker, İnkılap Dersleri; Şeref Aykut, Kemalizm (CHF Programının İzahı); Tekin Alp, Kemalizm; M. Saffet Engin, Kemalizm İnkılabının Prensipleri gibi eserler dönemin aydın ve bürokratları tarafından yazılmıştır[64]. Ayrıca Kadro hareketi başlamış, hatta Recep Peker ve ekibi, Ülkü Dergisi'ndeki yazılarıyla resmi bir ideoloji oluşturma konusunda, Kadrocularla rekabet ve mücadeleye girişmişlerdir[65]. Bütün bunlar 1930'lu yıllarda bir ideoloji yaratılmasına ve onun yaygınlaştırılmasına verilen önemin sonucu olarak görülebilir[66].

Kemalizm'in, bazı yazarların da söylediği gibi 1920'li yıllardan itibaren şekillendiğini söylemek mümkünse de[67], ilk kez tam olarak somutlaştığı, altı okun tanımlanıp, adının konulduğu yer CHP'nin, 1931 tarihli Üçüncü Büyük Kongresi ile 1935 tarihli Dördüncü Büyük Kongresi olmuştur.

CHF'nin altı ilkesinin hiçbiri 1923 Nizamnamesinde açıkça yazılmamıştır. Bunların dördünün adı ilk kez 1927 yılı Nizamnamesinde yer almıştır. Nizamnamenin birinci maddesinde; CHF'nin cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi siyasi bir cemiyet olduğu vurgulanırken, üçüncü maddesinde ise adına tam olarak laiklik denilmeden,

63 *C.H.P. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.229–230.

64 Öz, *a.g.e.*, s.142–143, 197.

65 Uyar, *a.g.e.*,s.82-83.

66 Öz, *a.g.e.*, s.143.

67 Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.115–116; Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1983, s.211; Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.120 vd.; Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, C.3, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.39-40; Aydemir'e göre, 1923 Nizamnamesinde açıkça yazılmamakla birlikte, altı ilkeden üçünü, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılığı görmek mümkündür. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. 3, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s.436–437.

"*Fırka; itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilâtatından kurtararak milletin, siyasî, içtimaî, iktisadî bilcümle kavanin, teşkilât ve ihtiyacatını müsbet ve tecrübevî ilim ve fenlerin maasırı medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâle tevfikan tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler*" denilerek, Fırkanın devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan kabul ettiği söylenmiş[68], CHF'nin parti olarak ideolojisinin belirgin hale gelmesinde önemli bir adım atılmıştır[69].

1927 Büyük Kongresi'nin sonunda, "*Umumi Riyasetin Beyannamesi*"nin baş tarafında da "*Cumhuriyet Halk Fırkası cumhuriyetçi, layık, halkçı ve milliyetçidir ve milletin iktisadı menafüni temin etmeği birinci derecede haiz-i ehemmiyet addeder. İş bu esasat fırkamız için bütün siyasetinde ve bütün kanunların vaz' ve tatbikinde hakimdir*"[70] denilerek, altı ilkenin dördü birlikte dile getirilmiştir. Dolayısıyla 1927 Nizamnamesinde, laiklik adı konulmadan sadece tanımlanarak yer alırken, burada açıkça ismi konulmuştur. Bunun dışında, CHP artık laik bir parti kimliğine kavuşmuş, sonrasında yapılan düzenlemelerle devlet de laik olmuştur. Dolayısıyla laikliğin alt yapısının, bir basamağının da CHP'nin 1927 Büyük Kongresi'nde oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa Kongrenin başında okuduğu Nutuk'unda "*Cumhuriyetin ilânından sonra da, yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, laik hükümet tabirinden dinsizlik manası çıkarmağa mütemayil ve vesilecu olanlara, fırsat vermemek maksadıyle, kanunun ikinci maddesini bimana klan bir tabirin ithaline müsamaha olunmuştur...Millet, Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzdan, bu zevaidi ilk münasip zamanda kaldırmalıdır*"[71] diyerek laiklikle ilgili olarak gerçekleştirilmesi gereken ileriye yönelik bir hedef ortaya koyarken, Kongre sonunda biraz önce de belirtildiği gibi Umumi Riyasetin Beyannamesi'nde laiklik açıkça yazılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 20.IV.1931'de, 1931 yılı milletvekili seçimleri dolayısıyla, millete yayımladığı beyannamede; "*...Bizim bugün yeniden millete hatırlatmayı faydalı gördüğümüz esas noktalar şunlardır: "1- Cumhuriyet Halk Fırkasının Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı vasıfları onun değişmeyen bariz mahiyetidir*"[72]… diyerek altı ilkenin tümünü bir arada saymıştır. Bundan kısa bir süre sonra gerçekleşen ve altı ilkenin somutlaşıp, tanımlandığı CHP'nin Üçüncü Büyük Kongresi ise 10–17 Mayıs 1931'de toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa kongreyi açış konuşmasında, ağırlıklı olarak Sivas Kongresi'nin önemi üzerinde durmuştur. CHP'nin 1927 Büyük Kongresi'nde, Sivas Kongresi'nin CHP'nin ilk kongresi olduğunu ve bu nedenle de 1927'deki Kongrenin CHP'nin ikinci kongresi olduğunu söylemiş olan Mustafa Kemal Paşa, 1931'deki Üçüncü Büyük Kongreyi açış konuşmasında da yine bu konuya vurgu yapmış ve adeta bu yaklaşımın

68 *Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927*, s.4.
69 Öz, *a.g.e.*, s.76–78, 100.
70 *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi*, 15 Teşrinevvel 1927, Cumartesi, s.37.
71 Gazi M. Kemal, *Nutuk-Söylev*, C.II, 4. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIII, Dizi- Sa. 2^3, Ankara, 1999, s.956.
72 *ATTB*, s.606.

unutulmaması ve benimsenmesi için çaba göstermiştir[73]. Mustafa Kemal Paşa aynı tutumunu, 1935'deki Dördüncü Büyük Kongrede de sürdürmüştür[74].

Kongrenin açılışı sırasında önceki senelere ait faaliyetler hakkında konuşan Başvekil İsmet Paşa'da konuşmasının sonunda altı ilkeyi sayarak, "*...Geçen kongredenberi başlıca icraatımız bunlardır. Cümhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı Fırkamız geçen devrede müspet eserli ve muvaffakiyetli olarak çalışmıştır.*" demiştir[75].

CHP'nin 1931 Büyük Kongresi'nde, parti için yeni bir program hazırlanmıştır. Program sekiz bölümden oluşmakta olup, ilk iki bölümü; Esaslar ve CHF'nin Ana Vasıfları başlığını taşımıştır. Programda özellikle iki husus dikkati çekmektedir; seçimlerin tek dereceli olarak yapılması ve kadınlara da oy hakkı tanınması[76].

Partinin bağlı olduğu ve uygulayacağı ilkeler "*Ana Esaslar*" bölümünde; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılâpçılık olarak belirtilmiştir. Burada dikkati çeken nokta, Mustafa Kemal Paşa'nın seçim bildirgesinde, İsmet Paşa'nın da kongre açılışı sırasında yaptığı konuşmada dile getirdiği ilkelere, CHP programında da yer verilmiş olmasıdır. CHP'nin altı ok olarak simgeleştirdiği bu esaslar, Kemalizm'in de dayandığı temel ilkeler olarak kabul edilmiştir[77].

CHP'nin 1931'de hazırlanmış olan parti programında, partinin ana vasıflarının gösterildiği, ikinci kısmın, birinci maddesinde altı ok; "*Cumhuriyet Halk Fırkasının ana vasıfları 1- Cumhuriyet Halk Fırkası, A- Cümhuriyetçi, B- Milliyetçi, C- Halkçı, Ç- Devletçi, D- Lâyik E- İnkılâpçıdır.*" denilerek sıralanmış ve her birinin açıklaması yapılmıştır[78].

Buna göre ilkeler şöyle tanımlanmıştır: Cumhuriyetçilik, "*Fırka, Cümhuriyetin, millî hâkimiyet mefkûresini en iyi ve emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka, bu sarsılmaz kanaatle Cümhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.*" Milliyetçilik, "*Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk itçimî heyetinin hususî seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.*" Halkçılık, "*İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin,*

73 Anılan konuşma şu şekildedir: "*...Bugünkü kongremizin işlerine başlarken Sivas Umumî Kongresini yadetmekten maksadım, onun Fırkamızca İnkılâbımızın tarihî bir hatırası olarak, mahfuz tutulmasında fayda gördüğümdendir. Millet için ve milletçe yapılan işlerin hatırası her türlü hatıraların üstünde tutulmazsa millî tarih mefhumunun kıymetini takdir etmek mümkün olamaz...*" *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931*, s.1; *ASD*, C.I, s.385–387.

74 Buradaki konuşmasında da şunları söylemiştir: "*...Bu anda, bundan önceki kurultayları ve partimizi doğuran ilk Sivas Kurultayını ki, dış ve içi düşmanların süngüleri altında kurulmuştur, hatırlamak, geçen on altı yılın bütün hadiseleri göz önüne getirmeyi kolaylaştırır...*" *C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmesi Tutulgası 9–16 Mayıs 1935*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.15.

75 *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931*, s.3.

76 *C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931*, s.30.

77 *A.g.e.*, s.30–31.

78 *Aynı yer.*

devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkiyle ifasını tanzim yolunda kullanılması Fırkaca büyük esastır. Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımıyan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz." Devletçilik "*Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.*" Laiklik, "*Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telâkkisi vicdanî olduğundan, Fırka, din fikirlerini Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür.*" İnkılâpçılık, "*Fırka, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar*"[79].

Bu arada altı oktan birisi olan ve ilk kez CHP'nin 1931 programında yer alan Devletçiliğin pratikteki değeri üzerine ilk tartışmalar da CHP'nin 1931 tarihli Büyük Kongresi'nde yapılmıştır. Sanayi ve Maadin Bankasına ilişkin görüşmelere geçilmesinden sonra İstanbul delegesi Hasan Vasıf Bey bir devlet bankası olan Sanayi ve Maadin Bankasının faaliyetleri üzerine konuşurken devletçiliğin de sınırlarını sorgulamış ve "*...Sanayi ve Maadin Bankası, fabrikaları vasıtasıyla esnafa rakip kaldıkça erbabı sanayi bundan büyük zarar görmekte devam edecektir. Evet bazı sanayi teşebbüsleri vardır ki bunlar büyük sermayelere mütevakkıftır. Bu gibi büyük işlere Sanayi ve Maadin bankasının teşebbüs etmesi doğru olabilir. Fakat en küçük teşebbüslere kadar Sanayi ve Maadin bankasının girişmesi muvafık değildir*"[80]… demiştir.

Bu konuşmaya cevap veren İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'de yaptığı konuşmada o gün için devletçiliğin sınırlarını şöyle çizmiştir: "*...Devletçi olmak demek kendisi bizzat ticaret hayatına, istihsal hayatına girerek kazanmak gayesini takip etmek demek değildir. Devletçilik tanzim eder, murakabe eder, himaye eder, teftiş eder. İcabında amme hizmeti şeklinde bizzat idare eder. Murakabe etmek, teftiş etmek, himaye etmek, tanzim etmek teşebbüsü şahsi esasile devletçilik esasında teşebbüsü şahsiyi esas olarak kabul ederek bizzat idare ettiği hususi müesseseler üzerinde ancak amme hizmeti şeklinde yani bir temettü kastetmeksizin müşterek menfaatleri istihsal etmek ve o menfaatleri o hususi teşebbüse bıraktığımız takdirde vatandaşların bir kısmı diğerinin nef'ine çalışmakla müntehi olabilir....Vasıf Beyefendinin gerek Sanayi ve Maadin bankası hakkında izhar ettikleri endişe, gerek o formülün bilfiil iktisadî hayatı alâkadar etmesi, hiçbir suretle hususi teşebbüs ile devletin rekabet haline geçmesi herhangi bir prensip ifade etmemektedir*"[81]…

1931 tarihli programın, beşinci kısmında bulunan "Millî talim ve terbiye" başlığı altında ki yerde, eğitimdeki hedefler belirlenirken, parti programında yer almasına karşın; Devletçilik, İnkılâpçılık ve Halkçılık ilkelerine burada yer

79 *A.g.e.*, s.31.
80 *C.H.P. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931*, s.74.
81 *Aynı eser*, s.75.

verilmediği görülmüştür[82].

CHP'nin 1935'teki Büyük Kongresi'nde hazırlanmış olan program, giriş ve sekiz kısımdan oluşmuştur. Giriş bölümünde önceki programdan farklı olarak: "*Cumhuriyet Halk Partisinin programına temel olan ana fikirler, Türk devriminin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle yalın olarak, ortaya konmuştur. Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı'nca da kabul olunan tüzüğün genel esaslarında ve Genel Başkanlığın, aynı kurultayca onanmış olan bildiriğinde ve 1931 kamutay seçimi dolayısiyle çıkarılan bildirikte saptanmıştır. Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır. Partimizin güttüğü bütün bu esaslar, Kamâlizm prensipleridir*"[83] ifadesi yer almış ve esasların yer aldığı birinci kısımda altı ok, "*Devletin esas kuramı: Türkiye; ulusçu, halkçı, devletçi, lâyik ve devrimci bir cumuriyettir*"[84] denilerek, yine 1931 programından farklı olarak, altı ok sadece partinin ana vasıfları olarak değil, devletin de esasları olarak belirlenmiştir. Programın ikinci kısmında ise altı oktan yine CHP'nin ana vasıfları olarak söz edilmiştir[85]. Böylelikle ülkede her alanda parti-devlet bütünleşmesinin yaşandığı bir sırada, devlet partinin ideolojisi ile de bütünleştirilmiştir. Bununla ilgili olarak Akşam Gazetesi sahibi ve başyazarı Necmettin Sadak, "*Yeni Program*" başlıklı makalesinde şunları söylemiştir: "*...şimdiye kadar sadece siyasal bir parti programının ana vasıfları olan "Cumuriyetçilik, devletçilik, laiklik, halkçılık, ulusçuluk prensipleri şimdiden sonra Türkiye devletinin de değişmez, ışık vasıfları olacaktır. Bu demektir ki, Devletin ve ulusun hayatına egemen olan Cumuriyet Halk Partisi, artık kendisile Devlet arasında bir varlık ayrımı gözetmiyor*"[86]…

Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in konuşmaları da bu konuya ışık tutacak boyuttadır. Kongrenin açılışından bir gün önce Ankara Radyosu'nda bir konuşma yapan Recep Peker, bu kongreyle partinin ana vasıflarının devletin de esasları haline getirildiğini belirtmiş[87], CHP'nin 1935 yılı Büyük Kongresi sırasında Program hakkında yaptığı konuşma sırasında aynı konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: "*...Arkadaşlarım; yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye'de zaten baştanberi devletle bir ve beraber çalışan Cumuriyet Halk Partisi varlığının, devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır. Esasta Partinin ana vasıfları olan cumuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve lâiklik yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye devletinin de vasıfları halini alıyor. Kendi üzerinde derin konuşmalara mevzu olacak kadar ehemmiyetli görülmesi tabii olan bu noktayı, bu kürsü konuşuşunun müsait bulunacağı çizgiler içinde aydınlatmak için mümkün olduğu kadar kısaca fikirlerimizi söylemeği faydalı bulmaktayım...Şu halde Partimiz yıllardanberi kendisine çizdiği ana vasfı devlete mal etmekten, ulusun yaşama kudretini koruma yolunda en iyi ve en*

82 *C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931*, s.35.
83 *C.H.P. Programı*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.2.
84 *A.g.e.*, s.4.
85 *A.g.e.*, s. 6.
86 Necmettin Sadak, "Yeni Program", *Akşam*, 15 Mayıs 1935.
87 *C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.5; *Cumhuriyet* 9 Mayıs 1935.

ileri bir kuvvet adımı daha atmış olacaktır"[88]… Ayrıca Peker konuşmasının devamında, laiklik ve devrimcilik ilkelerini, devlet varlığının kaynağı olarak gösterip bunlar hakkında fazla bir söz söylemenin gereksiz olduğunu belirterek, diğer dört ilkeyi açıklamıştır[89].

1935'deki Büyük Kongre görüşmeleri sırasında, Antalya Delegesi Fuat Eğemen, Kemalizm'le ilgili olarak "*...Bir vakitler çok ıstıraplı zamanlarımızda belki de yolumuzu şaşırdığımızı zannettikleri zamanlarda bizde bize yol arayanlar vardı. Ey sevgili ülke sana yol nerede? diyenler vardı. Biz yolu bulduk. Çok mesuduz ki o yolu bulduk. Bu yol Kamâlizm yoludur (Alkışlar)*"[90] diyerek, Kemalizm'i bir rehber olarak göstermiştir.

1935 yılı Büyük Kongresi'nde de üzerinde en çok durulan ilke, yine Devletçilik olmuştur. Tartışmalar sırasında söz alan Eskişehir Delegesi Emin Sazak, Devletçilik ilkesinin "*mübhem*" olduğuna dikkat çekerek, devletin ekonomideki yerinin daha açık bir şekilde belirtilmesi gerektiğini söylemiştir. Buna cevap veren Recep Peker'in sözleri, 1931 yılından 1935 yılına kadar geçen sürede Devletçilik anlayışındaki değişimi ve devletçiliğin nasıl daha müdahaleci ve daha kontrolcü bir anlayışa sahip kılındığını göstermektedir. Recep Peker şunları söylemiştir: "*...Biz iki cereyana gitmiyoruz. Birisi her şeyi devlet yapacaktır, kızıl fikirler böyle söylüyor. Ferdin nefes almasına imkân bırakmıyor. Bunu kabul etmiyoruz. İkinci bir şeyin daha aleyhindeyiz. O da şudur: Hususî teşebbüs canının istediğini yapacaktır. Ekonomi teşebbüslerde Devlet ona bağlıdır. Bunu söyleyenlere de kızıl sağ diyebiliriz. Bu, koyu bir liberal fikirdir. Hakikat şudur, Devlet, memlekette en büyük yapıcı kuvvettir. Bu, Cumuriyet Halk Partisinin ana çizgilerinden biridir. Devlet hangisini yapacak? onların istediklerini hususî teşebbüslere bırakıb da geriye artanını değil, eski ve yeni programın da kaydettiği fıkrada yazılı olduğu gibi, ulusun kısa zamanda refaha varması ve yurdun da kısa zamanda bayındırlaştırılması, hangi işin ne zaman Devlet tarafından yapılmasını istilzam ederse onu o zaman devlet yapacaktır...Devlet denilen ana müessese, istediği zaman her hangi bir işi yapabilir. Amma Devlet bu işi yaptıktan sonra o sahada hususî teşebbüs erbabına iş kalmazsa, hususî teşebbüs başka iş yapsın. Devlet bu yolda kayıt altına giremez. Burada bir nokta daha var: hususî teşebbüsün yapmakta olduğu işi Devlet kontrol etsin mi etmesin mi? Arkadaşlar; kontrolsüz bırakılacak hususî teşebbüs, hiç ulusal menfaatlere uygun olmayan yollara sokar, birbirlerine zincirlenmiş kartelleri ile, yurdu özü olan halk tabakasını istismar eder...hususî teşebbüsler devam ederken, Devlet bu işe müdahale edebilir mi? açıkça söyleyeyim, evet devlet bu işi de kendi eline alabilir. Amma bir şey yapamaz. Türkiye'de müsadere yoktur, arkadaşlar. Hiç kimsenin malı, kazancı müsadere edilemez...Her şey kanun ve hukuk yolundan hallolunur. Bu kayidlere rağmen, (devlet, hususî teşebbüslerle başarılamıyacakları yapsın, hususî teşebbüsleri almasın) denirse bu, doğru değildir. Bu bizim programımızın gidişine uymayan bir fikirdir. Umumî menfaatler için Devlet her şeyi göze alır*[91]…

88 *C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9–16 Mayıs 1935*, s.45.
89 *A.g.e.*, s.45–46.
90 *A.g.e.*, s.53.
91 *A.g.e.*, s.59–62.

Bila'nın da işaret ettiği gibi, CHP'nin 1935 yılı Büyük Kongresi'ne sunulan programdaki devletçilik maddesi, 1931 programındakine göre daha geniş ve daha katı bir özelliğe sahip kılınmıştır. Devletçiliğe özel girişimi kontrol edebilme anlamı da verilmiştir.[92] Maddenin anılan kısmı şöyledir: "*...Devletin ekonomi işleri ile ilgisi filiğ surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir. Devletin, filiğ olarak, hangi ekonomik işleri yapacağının belirtilmesi ulusun genel ve yüksek asığlarına bağlıdır*"[93]…

Gerçekte bu durum, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve SCF deneyiminin ülkede yarattığı olumsuz sonuçların etkisiyle, ekonominin işleyişinde yeni arayışlara gidildiği ve bir model değişikliğinin gerçekleştirildiği, 1930–1939 yılları arasında uygulanmış olan, Boratav'ın deyimiyle sanayileşmeyi hedeflemiş "*korumacı-devletçi*", politikaların CHP'nin 1931 ve 1935 Büyük Kongrelerine yansımasıdır. Özellikle de 1932 yılında yapılan yasal düzenlemelerle, ekonomide bir model değişikliği gerçekleştirilmiştir. Bu öylesine bir değişikliktir ki 1908–1922 ile 1923–1929 dönemleri arasında uygulanan ekonomik politikalarda bir süreklilikten söz etmek mümkünse de, 1930–1939 dönemleri arasında uygulanan ekonomik politikaya bakıldığında belirgin bir kopma görülebilir[94].

1935 Kongresinde İnkılâpçılık ilkesine de bir ekleme yapılarak, evrimci görüş reddedilmiş ve programda "*Parti devlet yönetiminde, tedbir bulmak için derecel ve evrimsel prensiple kendini bağlı tutmaz*"[95]… denilerek partinin değişim konusunda köktenci ve radikal olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Halkçılık ilkesi yeniden düzenlenerek, 1931 programından farklı olarak, orada halkçılık ilkesi içinde olmayan ve ayrı başlıklarda verilen; "*sınıf yok, iş bölümü var*", "*Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur*" maddeleri, 1935 programında Halkçılık ilkesi içine alınmıştır[96].Ayrıca programın beşinci kısmında bulunan "*Ulusal Eğitim*" başlığı altında ki yerde, 1931 programından farklı olarak eğitimdeki hedefler belirlenirken, bu kez altı ilkenin hepsine birden yer verilmiştir[97].

Kemalizm konusu, basında da işlenmiş, özellikle de CHP'nin 1935'teki Büyük Kongresi sırasında bu konu geniş bir yer bulmuştur. Yapılan yorumlardan anlaşıldığı kadarıyla, ilkelere Kemalizm adının konulması ve daha belirgin

92 Bila, *a.g.e.*, s.69-70.

93 *C.H.P. Programı 1935*, s.8–10.

94 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, 6. Basım, Gerçek Yay., İstanbul, 1998, s.46-62.

95 *C.H.P. Programı 1935*, s.10.

96 *A.g.e.*, s.8; Bu maddeler 1931 programında şöyle yer almıştır: "*sınıf yok, iş bölümü var: Türkiye Cümhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir" "Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur: A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, D) Serbest meslek erbabı, E) Sanayi erbabı, büüyk arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.*" aynı eser, s.32.

97 *A.g.e.*, s.28.

bir hale getirilmiş olması memnuniyet yaratmıştır. Ulus Gazetesi'nde Kongre henüz toplanmadan önce yazılan bir yazıda, "*Artık bütün ana çizgileriyle belirmiş ve ortaya çıkmış olan Kamâlizmin prensipleri, alınacak yeni kararlar ve parti tüzüğünde yapılacak yeni değişikliklerle biraz daha açıklanacak ve daha kesin çizgilerle ortaya çıkmış olacaktır*"[98] denilerek, Kemalizm'in biraz daha ayrıntılı bir hale getirilmesine yönelik olarak beklentiye girilmişken; Falih Rıfkı Atay da Kemalizmin somut bir şekilde ortaya konulduğunu, bu düşüncelerin masa başı teoriler olmadığını ve yaşanan tecrübelerle ortaya çıktığını belirterek, Türkiye için tecrübelerden birisinin de tüm dünyayı sarsan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı olduğunu söylemiştir[99]. Necmettin Sadak ise devlet ve partinin ilkelerinin birleşmiş olduğunun üzerinde durarak artık ülkede, aşırı düşünceli partilere yer olmadığını belirtmiştir[100].

1937 yılında ise bu altı ilke Anayasaya girmiş ve hukuksal olarak da devletin ilkeleri haline, bir başka deyişle "devletin resmi ideolojisi" haline gelmiştir[101].

CHP'nin 29 Mayıs–3 Haziran 1939 tarihleri arasında yapılan Beşinci Büyük Kongresi'nde ilkelerin tanımları değişmemiştir. Yalnızca program üzerine yapılan görüşmeler sırasında söz alan Kâzım Nami Duru, programın "Methal" adı verilen, giriş kısmında yer alan, "*...Yalnız bir sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır. Partiye esas olan bütün bu prensipler (Kemalizm) yoludur*"[102]… sözüyle ilgili olarak, partiye esas olan bütün prensiplerin Kemalizm yolu olduğunun belirtildiğini, ancak bunun açıklanmamasının büyük bir eksiklik olduğunu, Kemalizm'in herkes tarafından tam olarak bilinmediğini, CHP'nin Kemalizm'in esaslarını anlatan, bilimsel bir yöntemle ve halkın anlayabileceği bir dilde kitap yazdırmasını istemiştir[103].

8 Haziran 1943'te toplanan CHP'nin Altıncı Konresi'nde, 6 ilkenin tanımlanmasında bazı değişikliklere gidilmiş Milliyetçilik, Devletçilik ve Laiklik ilkelerine yeni eklemeler yapılmış, yeni anlamlar yüklenmiştir.

98 *Ulus*, 5 Mayıs 1935.

99 Atay'ın konu ilgili olarak yazdığı satırlar şöyledir: "*...Cumhuriyet Halk Partisi'nin program değişiklikleri üzerinde dikkatle durmalıyız, Çünkü bunlar Kamâlist rejimin, sosyal ve ekonomik kuramını, tam ve toplu olarak belirtmektedirler. Biz bugün bulunduğumuz noktaya, kuru teoriler peşine takılarak gelmedik. Bizi bu noktaya getiren etkenler şunlardır: a) En başta, türk devriminin ana prensipleri, b) İş başında 16 yıllık deneçlerimiz, c) En büüyk demokrasileri bile, köklerine kadar sarsan buhrandan aldığımız dersler...*" Falih Rıfkı Atay, "Program Esaslarımız", *Ulus*, 15 Mayıs 1935.

100 Sadak'ın konu ilgili olarak yazdığı satırlar şöyledir: "*...Devlet ve parti prensiplerinin bu birliği sonucu olarak Türkiye'de ne geri, ne sağ fikirleri güden ne de çok sol inançlardan kuvvet alan partilere yer kalmamıştır. Bu demektir ki, artık öz kuruluşu, siyasal ve sosyal yönetimi, ekonomi düzeni bakımından vasıfları belli olan devlet, politikada aykırı ve aşırı düşünceli partilere izin veremez. Devlet Cumhuriyetçi, layik, ulusçu ve halkçı olunca liberal bir parti, hilafetçi bir parti, sosyalist, komünist, faşist partilere memlekette yer yoktur...*" Sadak, "Yeni...

101 Ergun Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2011, s.99.

102 *C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 939–3 Haziran 939*, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s.86.

103 *Aynı yer*.

Milliyetçiliğin tanımına yeni bir paragraf eklenmiş ve paragrafta, "*Parti, Milliyetçiliği Türk milleti içinde en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve vasıtası bilir. Parti milletler arasındaki münasebetlerde, Türk milliyetçiliğini hiçbir millet için zarar düşünmeyen her milletin insanlığa değerli hasletlerini takdir ve teşvik eden bir iyilik unsuru olarak kullanır*"[104] denilmiştir.

Devletçilik ilkesinin yorumunda da, 1935'ten farklı olarak, özel girişimin lehine bir yumuşama görülmektedir. Programda, özel girişimin desteklenebileceği söylenip, devletçiliğin açık ya da kapalı hiçbir şekilde özel çıkarlar için bir araç haline getirilmeyeceği ek açıklaması yapılmıştır. Maddenin özel sektörle ilgili olarak düzenlenmiş cümleleri şöyledir: "*Parti, şahısların bugün hiç veya kâfi derecede yapamadığı işleri devlet eli, veya sermayesi ile yapmaya çalışır. Devletin hususî teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murakabe etmesi tabiidir. Devletçiliğimiz açık veya kapalı olarak, hiçbir hususî menfaate vasıta kılınamaz. Devletçiliğimiz, millet menfaatlerinin zaruri kılmadığı hiçbir şekilde hususî menfaatlerle mücadele etmez. Devletin hangi işleri kendisinin yapacağının takdiri yukarıdaki esaslara göre, milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır*"[105].

Laiklik ilkesine de "*...din telâkkisi vicdanî olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların müsaade ettiği dairede tatbik ettiği din veya itikatlardan dolayı müdahale edilemez...Parti millî dilin ve millî kültürün diyanet yollarından yabancı dil ve kültürlerin tesirinden masun kalmasını Türk milletinin hali ve istikbali için lüzumlu sayar*"[106] açıklaması eklenmiştir.

İlkelere yapılan yeni ek ve yorumlar, Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçildiği bir sırada yapılan ve 17 Kasım 1947'de toplanan CHP'nin Yedinci Kongresi'nde daha dikkat çekici bir hale gelmiştir. Devletçilik ilkesi yeniden düzenlenmiş ve programda özel sektör yararına, kamu ile özel sektör arasında daha kesin bir ayrıma gidilmiş; 1943 programında yer alan "*...Parti millî dilin ve millî kültürün diyanet yollarından yabancı dil ve kültürlerin tesirinden masun kalmasını Türk milletinin hali ve istikbali için lüzumlu sayar.*" ibaresi laiklik ilkesinin tanımından çıkarılmış; inkılâpçılık ilkesinden de yine 1943 programında yer alan "*Parti, Devlet ve millet işlerinde tedbir bulmak için tedrici ve tekâmülî prensiple kendini bağlı tutmaz...*" ibaresi çıkarılmış ve ilke evrimci bir niteliğe büründürülmüştür[107].

1946 yılı Türkiye Cumhuriyeti tarihinin dönüm noktalarından birisi olmuş ve çok partili siyasi hayata geçilmiştir. Bundan sonra ülkede yapılan hemen her uygulamada bunun etkilerini görmek mümkündür. Bu durum, CHP'nin 1947'de yapılan yedinci kongresinde alınan kararlara da yansımış ve yukarıda da belirtildiği

104 *C.H.P. Programı*, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943, s.4.
105 *Aynı eser*, s.5
106 *Aynı yer.*
107 *C.H.P. Programı*, 1943, s.5–6; *C.H.P. Program ve Tüzüğü,* BCA 030. 01/ 42.250.5.1947, s.7–11; Suna Kili, *1960–1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler (Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme)*, Boğaziçi Üni. Yay., İstanbul, 1976, s.100-102; Süleyman Güngör, *Muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi*, Alternatif Yay., Ankara, 2004, s.35-36.

gibi bazı ilkeler yeniden yorumlanmıştır. Aslında CHP'nin nizamnamelerine bakılarak, bu konudaki ilk adımın CHP'nin 1943 yılı Büyük Kongresi'nde atıldığı ileri sürülebilirse de; öncekilere kıyasla daha radikal denebilecek değişikliklerin yedinci kongrede yapıldığı söylenebilir. Bu nedenle de CHP'nin 1947 yılı Büyük Kongresi altı okun yeniden yorumlanması ve birçok alanda yeni bir yönelişin başladığı bir kongre olmuştur. Ekonomik alanda serbest piyasa ekonomisini savunan Demokrat Parti karşısında, CHP Devletçilik anlayışını yeniden gözden geçirirken[108], laiklik ile inkılâpçılık ilkesi de bundan payını almıştır. Ancak Kongrede laikliğin yumuşatılmasına ilişkin alınan kararlar kısmen de olsa parti içinde tepkiyle karşılanmış[109], devletçilik, inkılâpçılık ve laiklik ilkelerine yönelik olarak yapılan yeni düzenlemeler, bazılarınca Kemalizm'den verilmiş bir ödün olarak nitelendirilmiştir[110].

1930'lu yılların başında, dünya ekonomik bunalımının etkilerinin Türkiye'de yoğun bir şekilde hissedilmeye başlanmış olması ve başarısız SCF deneyimi ile Menemen Olayı, devleti yönetenleri ülkenin geleceği konusunda telaşa düşürmüştür. Bu nedenle, 1930'lu yıllar devletin zorunlu olarak, ekonomik ve toplumsal alanlarda yeni stratejiler geliştirdiği bir dönem olmuştur. Ekonomik gelişmenin sağlanması çalışmalarının yanı sıra, halkın kültürel değişim ve gelişimine katkıda bulunacak faaliyetler ile partinin ideolojisinin halka benimsetilmesine yönelik olarak çalışmalar yapılmıştır. Bunlar aracılığıyla, halk eğitiminin yaygınlaştırılması hedeflenmiş ve halkın yeni rejimi daha iyi sahipleneceği, hatta ona güç katacağı düşünülmüştür. Çünkü rejimin bir başka deyişle devletin geleceğinin, yapılan inkılâbın değerlerinin halka benimsetilmesiyle mümkün olacağına inanılmıştır. Dolayısıyla Kemalizm'in ideolojik bir temele oturtulmak istenmesi de inkılâbın halka benimsetilmesi ve devletin kuruluş felsefesinin geniş kitlelere yayılmasının sağlanması amacıyla yapılmış olan yeni düzenlemelerden birisi olarak görülebilir. Kemalizm'in sistemleştirilmesi girişimlerini, Cumhuriyetin ilânıyla beraber halkın eğitimi ve propaganda faaliyetleri ile ilgili olarak ilk on yıllık evrede ve ikinci evrede görev üstlenmiş ve sayıları 1930'lu yıllarda oldukça artan, Millet Mektepleri (1929), okullarda okutulan Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri, Halk Hatipleri Teşkilâtı'nın Kurulması (1931) Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (1931) ve Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (1932), Halkevleri (1932), *Kadro* (1932), *Ülkü* (1933) vb dergilerle Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından çıkarılan ve tüm yapılanların rapor ve grafikler hâlinde düzenlenerek anlatıldığı Cumhuriyetin Onuncu Yıl, On beşinci Yıl Kitapları, İstanbul Üniversite'si bünyesinde kurulan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933), Üniversitelere konulan Türk İnkılâp Tarihi dersleri (1934), Türk Spor Kurumu (1934–1936)[111] ile birlikte düşünmek ve değerlendirmek gerekir.

108 Boratav, *a.g.e.*, s.73-84.

109 Uyar, *a.g.e.*, s.87.

110 Turan, *Türk Devrim...*, 4. Kitap (Birinci Bölüm), s.250.

111 Hakan Uzun, "Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6, Sa.: 11, s.s.: 85–112, Bahar 2010, s.92–94.

4. Milli Şef

Şef'in sözlük anlamı, "*yetki ve sorumluluğu olan, yöneten kimse, önder, lider, baş, yönetici durumunda bulunan*" demektir[112]. "Şef" deyimi 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Faşist olarak tabir edilen İtalya ve Almanya'nın liderleri Mussolini ve Hitler için kullanılmıştır. Bu kavram, Türk siyasi tarihi literatürüne ise Tek Parti döneminde girmiş olup, Atatürk ve İnönü için kullanılan bir deyim olmuştur. Ancak yaygın kullanımı İnönü ve dönemi içindir. Atatürk'ten sonra, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı olan İsmet İnönü'ye "*Milli Şef*" denilmiş, onun çok partili hayata geçilinceye kadar iktidarda kaldığı dönem de "*Milli Şef Dönemi*" olarak isimlendirilmiştir.

Şef deyimini, Atatürk döneminde kullananlardan birisi Sadri Etem olmuştur. Etem, 24 Teşrinisani 1930 tarihli Vakit gazetesinde "Şef"ten söz etmiş, yaşamın formülünü ancak parti şefinin verdiğini belirttikten sonra "Şef"i, "*Türk milletinin insan şeklini alan timsali*" olarak tanımlamıştır. Fakat Recep Peker, "Şef" kavramı üzerinde duran ve "Milli Şef" deyimini ilk kez kullananların başında gelmektedir. 1933'te yazdığı bir yazıda şunları söylemiştir: "*...millî şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurmak dâvasındayız*"[113]. Ayrıca 1934–1935 tarihlerinde, Ankara Hukuk Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi'nde verdiği İnkılap Derslerinde de bu kavramı işlemiş ve "*...Şef, bir siyasal partinin bütün ana düşüncelerini, iradesini, yapış kuvvetini ve şerefini temsil eder. Şef, kendi ruhunda beslediği heyecan ve hararetle partisini ve muhitini ısıtır, aydınlatır...şef nüfuzu olmaksızın hiçbir toplulukta dirlik, düzenlilik ve güleryüzlülük olmaz...bir siyasal partinin de hakiki şefi yoksa, o partinin bugünkü politika hayatındaki büyük güçlüklere göğüs germesine imkân yoktur...Bugünkü yaşayışta, ulusça üstün olmak gerekir. Ulusça üstün olmak için, kafası ve yüreği işleyen insanların bir büyük ve ana inanışta birleşmiş ve beraber olmaları ve yüce bir şefin ışığı etrafında birleşmeleri ve sarılmaları şarttır*"[114]. demiştir.

Atatürk için "Şef" tabiri ise Celal Bayar'ın 1937'de okuduğu hükümet programında sıkça kullanılmış[115], ayrıca CHP'nin 15. Yıl Kitabı'nda da bazen koyu puntolarla yazılmış bir şekilde, birçok yerde geçmiştir. Örneğin kitabın tanıtım sayfasında, "*Türkiye Cümhuriyeti, 29 Teşrinievvel 1938 de 15 inci yılını idrâk ediyor. İstiklâl mücadelesile savaşa başlayan, büyük zaferle düşman istilâsından kurtulup istiklâline kavuşan Türk milleti, Büyük Şef ve millî kahraman Kemal Atatürk'ün idaresinde bütün kuvvetlerini temerküz ve tebarüz ettirerek, 1923 de kurduğu Cümhuriyet rejimile yeni, kuvvetli, inkılâpçı bir siyasî varlık olmuştur*"[116]… denilmiştir. Ayrıca CHP'nin 1927, 1931 ve 1935 Nizamnamelerinde, Genel Başkanlıkla ilgili olarak yapılan düzenlemelerin de Şef'lik sisteminin temel kaynağı olarak görülmesi mümkündür. Bunlara göre Genel Başkan değişmezdi, Genel Başkan Vekili'ni ve Genel Sekreter'ini doğrudan

112 *Türkçe Sözlük*, C.2, Türk Dil Kurumu Yay., 7. baskı, Ankara, 1983, s.1113.

113 Yetkin, *a.g.e.*, s.158; Ahmet Yıldız, "Recep Peker", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Kemalizm*, C.2, s.s.: 58-63, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.61.

114 Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1984, s.63-64; Gül İnanç, "Yarım Asırlık Bir İmaj; Millî Şef", *Toplumsal Tarih*, s.s.: 39–41, Ağustos 1994, s.40

115 Koçak, *a.g.e.*, s.169.

116 *Cümhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı*, s.IV.

kendisi seçebiliyordu ve bu üçü partinin adaylarını da belirleme yetkisine sahipti. Hatta milletvekili adaylarını Genel Başkan tek başına belirliyordu. Bunlara ek olarak partiyi ilgilendiren bütün kararlarda aynı organ tarafından alınıyordu ve partililerin tümü buna uymak zorundaydı[117]. Fakat tüm bunlara karşın, Atatürk'ten sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesine dek "*Milli Şeflik*" Türk siyasal yaşamının bir kurumu niteliği kazanmamış[118], anayasal ya da yasal bir temele sahip kılınmadığı gibi, ideolojik bir açıklama içerisine de girişilmemiştir[119]. Bu nedenle Atatürk'e yönelik olarak kullanılan şef kavramı ülkenin kurucusu, halkın önderi, devletin reisi, ebedi şef anlamında olmuştur[120].

"Şef" ve "Millî Şef" deyimleri, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden hemen sonra basında İnönü için de kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin 13 Kasım 1938'de Bugün gazetesindeki yazısında Ali Naci Karacan "*Millet Meclisi, Atatürk'ten sonra onun eserini en iyi koruyacak, devam ettirecek halefini ittifakla seçti. Ve Atatürk'ün en yakın zafer ve inkılâp arkadaşı İsmet İnönü'yü, en yüksek vazifesi başına getirerek, yeni "Milli Şef'ini tayin etti.*" demiştir[121]. Bunun dışında basında yine İnönü ile ilgili olarak "*Yeni Devlet Şefimiz İsmet İnönü'yü Başımızda Görmek Rejimin En Büyük Garantisi*", "*Yeni Türkiye'nin İkinci Cumhurreisi Olan İsmet İnönü'ye İkinci Atatürk demekte Tereddüt Etmeyiz*" gibi sözler kullanılmıştır. Basının bu tutumu, İnanç'a göre, "Milli Şef" imajının yaratılması aşamasında önemli bir yer tutmuştur[122].

İnönü'nün 1938'deki Olağanüstü Kongre'de "Millî Şef" unvanını alması ise CHP'ye "Değişmez Genel Başkan" seçilmesi ile birlikte olmuştur. İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra, Celal Bayar CHP Genel Başkan Vekili sıfatıyla Partinin Büyük Kurultayını, "*Nizamnamenin Genelbaşkan intihabına ait maddelerinin tadil ve tanzimi ile genyönkurulun intihabı*" için görüşme yapmak üzere 26 Aralık 1938'de Olağanüstü toplantıya çağırmıştır[123].

CHP'nin 1938 Olağanüstü Kurultayı'na sunulan nizamname değişikliği projesinde "Şef"likle ilgili olarak birtakım açıklamalar yapılırken, İnönü için de "Milli Şef" unvanı kullanılmıştır[124]. İnönü'nün Değişmez Genel Başkan

117 Cemil Koçak, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şef/Millî Şef", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Kemalizm*, C.2, s.s.: 119-137, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.120-121.

118 Yetkin, *a.g.e.*, s.159.

119 Koçak, "Tek Parti Yönetimi..., s.123.

120 Yetkin, *a.g.e.*, s.159.

121 Koçak, *a.g.e.*, s.169-170; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.2, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.29.

122 İnanç, a.g.m., s.140.

123 BCA 490. 01/ 453.1866.2.1938.

124 "Şef"likle ilgili olarak kullanılan ifadeler: "*…Millet arasında politik kanaatları birbirine uygun olanlar kendi halinde dağınıktır, bunları ancak bir şef birleştirir ve hepsini bir teşkilat altında toplar. Şeflerin rolü her memlekette ve bilhassa parti hayatına yeni girmiş memleketlerde çok mühimdir. Çünkü politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan Şeftir. Her cemiyette ve her parti içinde bu yüksek vasıflarda şahsiyetleri daima hazır bulmak kolay olmadığı gibi, bir siyasi partinin idarei âliyesini eline teslim ve emanet ettiği makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapması da otoriteyi zayıflatmak bakımından mahzurdan ari addedilemez. Cümhuriyet Halk Partisi gibi…*

seçilmesinden sonra Bayar da bu konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada İnönü için "*Millî Şef*" unvanını kullanarak şunları söylemiştir: "*Genel Başkanımız, Milli Şefimiz, Cumhurreisimiz İsmet İnönü, müstesna bir lütuf olmak üzere bendenizi Genel Başkan Vekilliğine tayin buyurdular. Muvacehenizde (önünüzde) ki, büyük milletimizin huzuru demektir, kendilerine arz-ı şükran ederim*"[125].

Kongrede seçimlerden sonra başkanlığa verilen bir önerge ile Kongre'nin İnönü'ye bağlılığını bildiren bir başka önergede de İnönü için "*Milli Şef*", hatta "*Başbuğ*" nitelemeleri kullanılmıştır. Önerge şu şekildedir: "*Büyük kurultay tarafından Partimizin değişmez Genel Başkanlığına seçilmiş olan millî Şef İnönü'nün, emirlerinde çalışacak arkadaşların yeniden seçilmesini temin emelile Parti genyönkurulunun istifaya karar verdiğini arz eder benim ve arkadaşlarımın yüce başkanlığa ve Büyük kurultaya en derin tazımlarımı sunarım*" "*Partimizi değişmez genel Başkanlığına intihap olunan, Türkiye Devletinin Büyük Reisicumhuru ve kahraman Türk ordusunun yüce Başbuğu, Millî Şef İsmet İnönü'ye, Büyük Kurultayın yürekten saygı ve bağlılığının arzına karar verilmesini ve bu kararın kendilerine sunulmasını derin hürmetlerimizle teklif ederiz*"[126].

Kongrede, İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" olarak kabul edilmesinden sonra yapılan konuşmalar sırasında İçel Delegesi Dr. Muhtar Berk, "*...Atatürk'ün etrafında toplandığımız gibi millî şefimiz İsmet İnönü'nün etrafında da aynı samimiyetle, aynı sevgi ve inanışla birleşmiş bulunuyoruz. İşte bugünün parolası budur arkadaşlar; Kemalizm yolunda ve millî şef İnönü'nün etrafında ve izinde ileriye, daima ileriye*"[127] diyerek, İnönü için "*Millî Şef*" unvanını kullanmıştır.

CHP'nin 1938 Olağanüstü Kongresi'nin toplandığı sıralarda, basında kongreyle ilgili olarak kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla verilen haberler sırasında da İnönü'den "Milli Şef" olarak söz edilmiştir.[128] Ancak henüz 1938 Olağanüstü Kongre'nin toplanmasından önce 24 Aralık 1938'de Polis Enstitüsü'nde Prof. Vasfi Raşit Sevig tarafından "Şef-Devlet" sistemi üzerine bir konferans verilmesi oldukça dikkat çekicidir. Sevig, Şefliğin Atatürk'ün dehasından doğan bir sistem olduğunu iddia ederek, "*...Kemalizm Türkiye Cumhuriyetinde eski devlet mefhumu ile Şef devlet mefhumunu ahenkli bir telif haline koydu. Atatürk'ün yaptığını devam ettirmeliyiz...*" demiş ve adeta şeflik sisteminin Türkiye'de sistemleştirilmesini

bir partinin şefliğine intihap edilecek olan âli şahsiyetin (Mili Şef) vasfını da iktisap etmiş olması tabii olduğuna göre Parti Umumi Reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplanışında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyüp Parti Umumi Reisliğinde (Değişmez) vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından milli menfaate daha uygun görülmüştü…" İnönü için kullanılan ifadeler: "*...Partimizin kurulduğu günden beri filen Başkanlığını yapan yeni Rejimin bütün müesseselerini ve eserlerini kendi eliyle kuran, bütün milletçe tabii ve millî bir insiyakla millî şef tanınan ve Büyük Meclisin tam ittifakiyle Cümhur Başkalığına seçilen Millî Şef İsmet İnönü'nün değişmez Genel Başkan olduğunu tesbit ve ifade maksadıyla yazılmıştır.*" *Cumhuriyet Halk Partisi Üsnomal Büyük Kurultayının Zabtı 26-XII–1938*, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1938, s.35–36.

125 Aydemir, *İkinci...*, s.38.

126 BCA 490. 01/212.839.1.1938; Aydemir, *İkinci...*, s.39.

127 *Cumhuriyet Halk Partisi Üsnomal Büyük Kurultayının Zabtı 26-XII–1938*, s.53.

128 *Cumhuriyet* 26 Birincikânun 1938; *Akşam* 27 Kânunevvel 1938; *Ulus* 27 İlkkânun 1938.

isteyen sözler söylemiştir[129]. İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" seçilmesiyle ilgili olarak yaptığı yorum sırasında şef deyimini kullanan Yunus Nadi de şunları söylemiştir: "*...Büyük Atatürk Cumhuriyet Halk Partisi'nin ebedi Şefliğinde te'dib ve onu takip eden diğer madde ile İsmet İnönü'nün değişmez şefliği tesbit olunuyor. Büyük Atatürk için de, İsmet İnönü için de bulunmuş olan bu hakikaten mes'ud formüllerin mucib sebebleri, inkılâb tarihimize ilâve edilmiş çok kıymetli sahifelerdir ve bu halile bütün milletin fikirlerine ve hislerine tercüman olacağında şüphe yoktur*"[130]…

Aydemir'e göre tüm bu gelişmelerden sonra İnönü "*...yalnız Devletin başı ve Ordunun yüce Başbuğu olarak değil, tek partili siyasî iktidarın da değişmez başkanı ve Millî Şefi olarak Türkiye Cumhuriyetinde kudretlerin zirvesine ulaşmış oluyordu*"[131].

CHP'nin 1939 Büyük Kongresi sırasında ise İnönü'ye "*Millî Şef*"in yanı sıra "*Millî Başkan*", "*Büyük Başkan*" da denilmiştir. Çanakkale Delegesi Halil Dilmaç'ın hitabı şöyledir: "*Biz partinin şerefli işareti olan altı okun çizdiği istikametlerde Büyük Millî Başkanımızın gösterdiği ve göstereceği hedefe...Türk milleti...Büyük Başkanın, Millî Şef İsmet İnönü'nün etrafında tek bir kalp ve bir kitle halinde bir birlik ve bütünlük toplayacaktır*"[132].

İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" oluşu ve onun için "Milli Şef" unvanının kullanılmaya başlanması, bazıları tarafından ilk andan itibaren tepkiyle karşılanmıştır. Uran anılarında, CHP'nin 1938 Olağanüstü Kongresi'nde, İnönü'nün partinin başkanlığına seçilişini anlattıktan sonra, "*...Cumhuriyet Halk Partisi için çok tenkit konusu olan ve memleket umumi efkârında parti için şef sistemi, şef sistemi diye bir zaaf unsuru olarak üzerinde devamlı propaganda yapılan bu değişmez genel başkanlık tesisi böyle yapılmıştı. Çok garip bir tesadüf eseri olarak, Celal Bayar hem bu tesisi yapanların o vakit başında bulunmuş, hem de sonradan onun aleyhinde bulunanların önüne geçmişti. Atatürk'ün ölümünden sonraki hükümet değişikliğinden memnun olmayanlardan biri de, bu değişiklik teklifinin kurultayda böylece kabulünü ima ederek ve İnönü'yü kastederek bir gün meclis koridorunda bana, "Artık hakan oldu..." demişti.*" der[133].

Nadir Nadi de Atatürk için "Ebedi Şef" deyimi kullanıldıktan sonra, İnönü'ye saygı duymakla birlikte onun için "Milli Şef" deyiminin kullanılmasına tepki göstermiş ve bunun yardakçıların işi olduğunu belirterek bu konuda şunları söylemiştir: "*...Atatürk'ten söz ederken "Ebedi Şef" deyimini kullandım. Ertesi günü kamuoyuna sunulan bu deyim hemen tuttu. Bütün gazeteler onu benimsediler. O günden itibaren Atatürk, "Ebedi Şef"imiz olmuştu. İlk olarak ortaya attığım bu deyimin böyle ağızbirliği ile bütün gazeteler tarafından kullanılması hoşuma gitmişti. Bundan böyle yaşayan "kudretli"lere artık şef denemeyeceği umuduna kapıldım. Ne yazık ki umudum kısa sürdü. Aradan bir hafta geçmiş geçmemişti ki, "Ebedi Şef"in yanı sıra gazetelerde*

129 *Ulus* 25.12.1938.
130 Yunus Nadi, "Tarihi Bir Gün", *Cumhuriyet*, 27 Birincikânun 1938.
131 Aydemir, *İkinci...*, s.39.
132 *C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 939–3 Haziran 939*, s.35.
133 Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.284.

"Milli Şef" deyimi de yer almaya başladı. İktidar yardakçıları bir punduna getirmişler, yeni Cumhurbaşkanına yaranmanın bir yolunu arıyorlardı"[134]…

Bu kavramın İnönü için kullanılmasıyla ilgili olarak yapılan yorumların çoğunda, iç dinamiklerin bunda etkili olduğu yorumu ağır basmaktadır. Birçok araştırmacı Atatürk'ten sonraki dönem için yaşanabilecek bir takım sorunların ancak bu şekilde aşılabileceğini belirterek, bu durumun içinde bulunulan koşulların bir gereği olduğunu söylemişlerdir.

Zürcher'e göre, İnönü'nün "Milli Şef" unvanını alması, Atatürk'ü "Ebedi Şef" olarak bir kenara itmek ve "*bizzat kendi etrafında bir kült oluşturulmasını teşvik*" etmek içindir[135].

Karpat, "*İnönü, kısmen liderliğine meydan okunmasını ve böylece Parti içinde veya ülkede herhangi bir huzursuzluğu engellemek amacıyla değişmez genel başkanı unvanını aldı. Hemen ardından ismi Milli Şef unvanıyla taçlandırıldı*" demiştir[136].

Konuyla ilgili olarak, "*…Belki de İnönü yerine geçtiği kişinin karizmasından yoksun olduğu için bu mutlak iktidar tuzaklarına düşmek zorunda kaldı. "Milli Şef ve "Sürekli Başkan" unvanları iktidardan asla alınamayacağını gösteriyordu. Bu durumda İnönü kimseye karşı sorumlu değildi"*[137] diyen Ahmad, bir başka eserinde de, "*Atatürk 1938 Kasım'ında öldüğünde, Cumhuriyet döneminde yetişmiş, yeni nesil, bildikleri her şeyin onunla birlikte öldüğünü düşündü. Birçok kişi için Atatürksüz bir Türkiye düşünmek imkânsızdı, çünkü o yeni Türkiye'yle, Cumhuriyet'le eşanlamlı hale gelmişti. Bu sebeple, Atatürk'ten sonra gelen yöneticiler, olgunlaşma dönemine girmiş olan bir ülkeyi yönetebilmek için kendi otoritelerini kurmak gibi zor bir görevle karşı karşıya kaldılar… Atatürk çapında olmadığından (İnönü) halka karşı konumu zayıftı. Bu sebeple, aralık ayında CHP'nin olağanüstü kurultayı toplanarak Atatürk'ü "ebedi şef", İnönü'yü de daimi "milli şef" ilan etti. Bu değişiklikler İnönü'nün, yurtta ve yurt dışında konumunu güçlendirmek amacıyla Nazi Almanyası ile faşist İtalya'da geçerli olan liderlik esaslarına gıpta ettiğini de düşündürmüştü*" demiştir[138].

Heper, İnönü'nün Değişmez Genel Başkanlık" ve "Milli Şef" unvanlarını almasını şöyle açıklamıştır: "*Atatürk'ün ölümünü ve 1938'de kendisinin cumhurbaşkanı oluşunu takiben İnönü, tek parti rejimine geri dönmemek üzere son vermeyi ve Cumhuriyet reformlarını daha da sağlamlaştırmayı hedef aldı. Artık bu güç görevlerin ikisinin de birden ve Atatürk'ün karizmatik otoritesinin desteği olmaksızın altından kalkmak zorundaydı. İnönü yönetimin kendisine geçtiği bu nazik dönemde, otoritesini Milli Şef ve CHP'nin Değişmez Başkanı unvanlarıyla güçlendirmeye ihtiyacı olduğunu düşündü... İnönü'nün Milli Şef unvanını benimsemesinin ardında diktatörlük, yani keyfi, baskıcı bir yönetim aracılığıyla*

134 Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, 4. baskı, Çağdaş Yay., İstanbul, 1991, s.14-15.

135 Erik Jan Zürcher, "Atatürk İmgeleri", *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908–1928)*, İstanbul Bilgi Üni. Yay., s.s.: 253-263, İstanbul, 2005, s.255-256.

136 Kemal H. Karpat, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1945)", *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, Çev.: Esin Soğancılar, s.s.: 47-83, İmge Kitabevi, Yay., Ankara, 2007, s.76.

137 Ahmad, *Modern Türkiye'nin...*, s.101.

138 Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 3. Baskı, Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2008, s.113, 117-118.

kişisel çıkarını geliştirme hevesi yatmıyordu. Tekrar edelim, İnönü, yalnızca Cumhuriyet reformlarının sağlamlaştırılması ve çok parti rejimine düzenli bir geçişi sağlamak için gerekli otoriteye sahip olmak isteğindeydi... Mayıs 1946'da, İnönü, kendi iradesiyle Milli Şef ve CHP'nin Değişmez Başkanı unvanlarını bıraktı. Bunu kendi isteğiyle yapması, otoritenin İnönü için bir (kişisel çıkarlarını gerçekleştirmek için) amaç değil, fakat (ulusal hedeflere ulaşmak için) araç olduğunun başka bir kanıtıdır"[139].

İnönü'nün "Milli Şef" unvanını almasının bazı nedenleri olduğunu söyleyen Koçak bunları şöyle ifade etmiştir: "*...Birinci neden, o dönemde adeta "moda" olan ve içte ve dışta prestijleri hayli yüksek, başarılı tek partili "Şef Sistemleri"nin (Almanya'da Hitler-Führer, İtalya'da Mussolini-Duçe ve İspanya'da Franco-Caudillo) etkisiydi. fakat "Milli Şef" sıfatının alınmasında bu dış etken ancak ikincil derecede rol oynamıştır. Buna karşılık ikinci neden, yani iç politika gelişmeleri bu konuda temel önemdedir. Atatürk'ün ölümü ile bir iktidar boşluğunun meydana geldiği unutulmamalıdır...İnönü'nün içte belki de uzun zamandır bu anı bekleyen muhalefete karşı...hem sistemin devamlılığını sağlamak ve hem de kendi düşüncelerini uygulamak için güce ihtiyacı vardı*"[140].

Tanör, Şeflik sistemini, "*...rejimin otoriter niteliğinin bir göstergesi*" olarak görmüş ve "*Ebedi Şef (Atatürk) ya da Milli Şef, rejimin gerçek otorite merkezidir. Devletin, partinin ve yürütmenin başı olmak onlara bu gücü kazandırmaktadır. Ayrıca her iki lider (özellikle Atatürk) büyük tarihsel ağırlığa sahiptirler; ordu üzerinde de nüfuzları tamdır. Lider, partiye ve TBMM'ye de hakim olduğundan, hükümet gerçekte yasama Meclisi'nden çok Şef'e bağlı ve ona karşı sorumludur. Gerek Atatürk gerekse İnönü dönemlerinde, bu simalara güven vermeyen bir başbakan ve bakanlar kurulu düşünülemez. Yasama ve yürütme inisiyatifi de temel konularda fülen Lider tarafından kullanılmaktadır (özellikle devrim yasaları ve icraatı).*" demiştir[141].

İnanç ise şunları söylemiştir: "*Aslında "Millî Şef" imajının yaratılması aşamasında ve devamında İnönü, Atatürk özdeşleştirilmesine gidilmiş ve bu özdeşleştirme değişik yöntemlerle halka benimsetilmeye çalışılmıştır... "Millî Şef olgusunun yaratılmasını, benimsetilmesini ve bu özdeşleştirmeyi, muhakkak ki o dönemin şartları içinde değerlendirmek gerekir. Gerçekte bu gelişmeler Atasını kaybetmiş bir millet için moral kazandırıcı nitelikler taşımakta ve özellikle dünyanın içinde bulunduğu karmaşada güçlü bir lidere sahip olma inancı, toplumun kendi dinamiğinden doğan bir olgu olarak gelişmekteydi*"[142].

1930 sonrası Türkiye'de rejimin, İtalya, Almanya ve SSCB'nin otoriter örneklerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. "*Tek Millet, Tek Devlet, Tek Şef, Tek Parti ve Tek İdeoloji Kemalizm*". Fakat bu benzerliklerin yanı sıra, arada gerek Türkiye'nin özgül koşullarından gelen, gerekse Atatürk'ün gerçekçiliğinden

139 Metin Heper, *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi*, Çev.: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.163–164.

140 Koçak, "Siyasal..., s.124.

141 Bülent Tanör, "Kemalist Rejim", *Cumhuriyet Dönemi Düşünce Yazıları Seçkisi*, Haz.: Konur Ertop, s.s.: 19-26, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998, s.21.

142 İnanç, a.g.m., s.41.

kaynaklanan çok büyük farklar da vardır[143]. Bu bağlamda, Türkiye hiçbir zaman Balkan diktatörlüklerinin çizgisine girmemiş, Türkiye'de ırkçı denebilecek politikalar uygulanmamış, hatta ırkçılığın önünü kesme girişimlerinde bulunulmuştur[144]. Örneğin o yıllarda Türkiye, Nazi Almanya'sından kaçan Yahudi profesörleri kabul ettiği gibi[145] 1936 yılında Bakanlar Kurulu'nda, yurt dışından Türkiye'ye gelen ve Yahudilerle alay eden kartpostalların yurda sokulmaması yönünde bir karar alınmış[146], ayrıca yine 1936 yılında bir Bakanlar Kurulu kararı ile Nasyonal Sosyalist Propagandacılardan Teodor Friç tarafından yazılarak İsmet Uskent tarafından Türkçe'ye çevrilen ve Cevat Rifat tarafından bastırılıp dağıtılan "*Yahudilik ve Masonluk*" adlı kitabın, Yahudilik aleyhinde bir ortam oluşturup, vatandaşları birbiri aleyhine kışkırtabileceği düşüncesiyle toplattırılmasına karar verilmiştir[147]. II. Dünya savaşı yaklaştıkça "Şef" deyimi giderek yaygın kullanım alanı bulmuş olsa da, 1920'de açılmış olan meclis hiçbir zaman kapatılmamış, özellikle de dört yılda bir tekrarlanan seçimler ve meclisin sürekli açık tutulması parlamenter demokrasiye önemli bir katkı sağlamıştır. Aralıksız 27 yıl ülkeyi tek başına yöneten CHP, faşist tek parti sistemlerinin "*dışında hatta bunlara karşı bir çizgi*" izlemiştir. Ülkede, Kıta Avrupası'nda ve Balkanlar'da olduğu gibi devlet terörü uygulanmamış, kaba kuvvet ve işkenceyle toplum yıldırılmamıştır. Siyasal özgürlükler sınırlı tutulmuş ancak tek partinin tekelciliğine de resmi bir nitelik verilmemiş, yaşamın her yönünü kapsayan totaliter bir ideolojinin savunuculuğu yapılmamıştır. İktidar, içinde bulunulan koşulların ortaya çıkardığı bir takım sert uygulamaların geçiciliğini kabul edip bunları idealize etmemiş ve demokratik bir sistemi hazırlamak, bunun için gerekli ortamı yaratmak asıl amaç olarak benimsenmiştir[148].

Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı olarak seçilen İnönü, yeni konumunun toplumun her kesimi tarafından kısa sürede benimsenmesini sağlamak, iktidarını sağlamlaştırıp, güçlendirmek ve olası muhalif düşünce ve faaliyetleri etkisiz hale getirmek için bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Öncelikle çok güvendiği Dr. Refik Saydam'ı, Celal Bayar Hükümeti'nde Dahiliye Vekilliğine getirmiştir. O dönemde Dahiliye Vekilinin aynı zamanda Parti Genel Sekreteri de olduğu düşünüldüğünde bu suretle CHP'yi de kontrol etme olanağına kavuşmuştur. 1938 Olağanüstü Kurultayı'nda CHP'nin "Değişmez Genel Başkanı" olmuş ve böylelikle artık Partiye tamamen hakim bir konuma gelmiştir. Bu arada kendisinin Cumhurbaşkanı olmasını engellemek isteyen kişileri tasfiye ederken, Atatürk'le düştükleri anlaşmazlıktan dolayı siyasi yaşamın dışında kalmış olan Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Adnan Adıvar gibi küskünleri kazanmaya ve onlarla uzlaşmaya çalışmış, onların yönetime

143 *Türk Dış Politikası*, C.I, Editör: Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.249-250.

144 Zafer Toprak, "Türkiye'de "Sol Faşizm" ya da Otoriter Modernizm 1923–1946", http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0506.h

145 Kazım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, İş Bankası Yay., Ankara, 1992, s.77.

146 B.C.A. 030. 18.01/66.53.86.226.1936.

147 B.C.A. 030. 18.01/65.49.11.86.225.1936.

148 Ahmet Demirel, "Tek Parti Meclisleri Üzerine Bazı Sayısal Veriler", *Toplumsal Tarih*, C.19, Sa.: 118, s.s.: 82-85, Ekim, 2003, s.84-85; Toprak, a.g.m.; Yetkin, *a.g.e.*, s.42; Nükhet Turgut, Siyasal Muhalefet, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1984, s.256.

karşı olası bir muhalefetini önlemek istemiştir. Ayrıca 1939'da milletvekili seçimlerine gitmiş ve yeniden kendi oluşturduğu meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir[149]. İnönü'nün tüm bunları, Atatürk'ten sonra ülkede karışıklık çıkarmak isteyenlere fırsat vermemek, yeni bir dünya savaşının çıkacağı bir sırada kendi liderliği etrafında ülkede bir birlik sağlamak düşüncesiyle yaptığı ileri sürülebilir. Nitekim Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Dr. Refik Saydam'ın, CHP'nin 1938'deki Olağanüstü Kongre toplantısı için yayımladığı bir yazısında, "*...fevkalade toplantının parti ve devlet hayatında herhangi bir değişiklik tazammun etmediğini ancak yeni başkanının etrafında devlet gibi milletinde yekpare ve merbut toplanmış bulunduğunu belirteceği cihetle yeniden bir kudret ve iman kaynağı olacağı tasrih ettirilmelidir müsbet neticelerini bekler sevgilerimi sunarım*"[150] demesi ve ülkedeki birlik ve beraberliğin devamlılığına vurgu yapması bu düşünceyi doğrular nitelikte bir örnek olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla İnönü'nün kendisine yakıştırılan "Millî Şef" unvanına itiraz etmemesi onun izlediği bu politikanın bir sonucu olarak görülebilir.

Sonuç

Siyasi partilerin kongreleri, genellikle partinin ve ülkenin sorunlarının görüşüldüğü, bunların çözümüne yönelik olarak kararların alındığı, partilerin izleyeceği siyasetin belirlendiği, ayrıca partilerin yeniden yapılanmasını da sağlayan oldukça önemli ve geniş kapsamlı toplantılardır. Bu kongreler, ülkenin geleceğini de etkileyecek bir özelliğe sahiptirler. Çünkü partilerin kongrelerinde aldıkları kararlar, genellikle o siyasi partilerin ülke yönetiminde ya da muhalefette iken izleyeceği yol haritalarını belirler. Ayrıca herhangi bir ülkedeki siyasi kültürün ve yapının biçimlenmesinde de siyasi partilerin kongrelerinin etkisinin olduğu düşünülebilir. Konu Türkiye açısından ele alındığında ise 1923 yılından 1946 yılına kadar yaklaşık 23 yıl gibi uzun bir süre tek başına iktidarda bulunmuş olan CHP'nin, Türk siyasi ve düşünce hayatı üzerindeki etkisinin oldukça fazla, hatta çoğu zaman belirleyici bir konumda olduğu ileri sürülebilir. Nitekim uzun yıllar Türk siyasi literatüründe kullanılmış olan ve Türk siyasi kültürü üzerinde de etkisi olduğu söylenebilecek olan "Değişmez Genel Başkanlık", "Milli Şef" ve "Kemalizm" kavramları da, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olan CHP'nin kongrelerinde ortaya çıkmıştır.

Değişmez Genel Başkanlık ve Milli Şef kavramları zaman içinde, II. Dünya savaşı sonrasında çok partili yaşama geçişle birlikte ortadan kalkmış, Kemalizm kavramı ise her ne kadar değişik ideolojik yaklaşımlar nedeniyle farklı farklı anlamlara büründürülmüş ve siyasal kutuplaşmaların bir aracı haline getirilmiş olsa da günümüze kadar sürekliliğini korumuştur.

149 Bu konularda geniş bilgi için bkz.. Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, 4. Kitap (Birinci Bölüm), s.13-31; Koçak, *a.g.e.*, s.97-182; Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.312–314.

150 BCA 490. 01/4.19.29.1938.

Mustafa Kemal Paşa'nın ve İsmet İnönü'nün "*Değişmez Genel Başkan*, "*Ebedi Başkan*", "*Şef*", "*Millî Şef*" gibi unvanlarla anılıp, parti içinde son derece etkili, güçlü ve tartışılmaz bir konuma gelmeleri, ülkede yaşanan siyasi gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmıştır. Bu tür gelişmeler, devletin siyasi, sosyal ya da ekonomik düzeninde radikal bir takım değişimlerin yaşandığı, buna bağlı olarak toplumsal huzursuzluk ve muhalefetin arttığı yıllarda ya da Atatürk'ten sonra siyaseten doğacak olası bir boşluktan endişe duyulduğu sıralarda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tüm bunlardan hareketle, bu tür kavramların zamanın koşullarına bağlı olarak ortaya çıktığı ve CHP'nin bunları sistemleştirmek amacı gütmeyerek, geçici kavramlar olarak kullandığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA, Ankara)

Cumhuriyet Halk Partisi Fon Kataloğu (Fon. Kod. 490.01)

BCA 490.01/15.79.9.1935

BCA 490.01/15.81.3.1935

BCA 490.01/15.81.1.1935

BCA 490.01/3.10.5.1935

BCA 490.01/4.19.29.1938

BCA 490.01/453.1866.2.1938

BCA 490. 01/212.839.1.1938

BCA 490.01/4.19.29.1938

BCA 490.01/607.102.7.1939

BCA 490.01/212.240.3.1939

BCA 490. 01/1207.5.1.1940

BCA 490. 01/219.863.1.1946

BCA 490. 01/6.29.11.1946

BCA 490. 01/218.862.1.1946

Bakanlar Kurulu Fon Kataloğu (Fon. Kod. 030. 18–10)

BCA 030.10/234.578.3.1932

BCA 030. 10/233.572.7.1934

B.C.A. 030.18/01.66.53.86.226.1936

B.C.A. 030.18/01.65.49.11.86.225.1936

BCA 030.10/198.352.27.1936

BCA 030. 10/129.929.14.1946

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Kutu: 1 Gömlek: 101 Belge: 101–1001

K: 51 G: 139 B: 139–001

K. 57 G: 125 B: 125-6a001

K: 53 G: 216 B: 216-a001.

II. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Ulus

Vakit

III. Kitap ve makaleler

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Türkçesi: Yavuz Alagon, Sarmal Yay., İstanbul, 1995.

AHMAD, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 3. Baskı, Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2008.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III , C.II, ATAM Yay., Ankara, 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (ATTB), ATAM Yay., Ankara, 1991.

ATEŞ, Toktamış, *Kemalizmin Özü "Görüşler, Düşünceler"*, 3. Basım, Der Yay., İstanbul, 1994.

AYBARS, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri (1920–1927)*, C.I-II, Dokuz Eylül Üni. Yay.,İzmir, 1988.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C.2, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C. 3, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981.

BERKES, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yay., Ankara, 1975.

BİLA, Hikmet, *CHP 1919–1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, 6. Basım, Gerçek Yay., İstanbul, 1998.

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931.

C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 939–3 Haziran 939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9–16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

C.H.P. Nizamnamesi, Ulus Matbaası, Ankara, 1939.

C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

C.H.P. Programı, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943.

C.H.P. Tüzüğü 1938, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938.

C.H.P. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

C.H.P. Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca Onanmıştır, BCA 030. 01/ 42.250.5.1947.

C.H.P. Program ve Tüzüğü, BCA 030. 01/ 42.250.5.1947.

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, 15 Teşrinevvel 1927, Cumartesi.

Cumhuriyet Halk Partisi Üsnomal Büyük Kurultayının Zabtı 26-XII–1938, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1938.

Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, TBMM Matbaası, Ankara, 1927.

Cümhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.

ERASLAN, Cezmi, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2003.

ERGİN, Feridun, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., b.y.y., 1977.

ERTAN, Temuçin Faik, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

ERTAN, Temuçin Faik, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", *Kebikeç*, Yıl: 2, s.s.: 17-34, Sa.: 5, 1997.

ERTAN, Temuçin Faik, *Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları*, Phoenix Yay., Ankara, 2010.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Yay. Haz.: Arı İnan, 2. baskı, TTK Yay., Ankara, 1996.

GİRİTLİOĞLU, Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, C.I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.

GOLOĞLU, Mahmut, *Devrimler ve Tepkiler*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007.

GÜNEŞ, İhsan, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2.Basım, C.III , Sa.: 8, s.s.: 427-442, Mart, 1984.

GÜNEŞ, İhsan, "1923 Seçimleri", *70. Yılında Ulusal ve Uluslarası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutuk'u Ve Dönemi*, Der. ve Yay. Haz.: Gül E.Kundakçı, s.s.: 113-131, ODTÜ Yay., Ankara, 1999.

GÜNGÖR, Süleyman, *Muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi*, Alternatif Yay., Ankara, 2004.

HEPER, Metin, *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi*, Çev.: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

İNANÇ, Gül, "Yarım Asırlık Bir İmaj; Millî Şef", *Toplumsal Tarih*, s.s.: 39–41, Ağustos, 1994.

KARPAT, Kemal H., "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1945)", *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, Çev.: Esin Soğancılar, s.s.: 47-83, İmge Kitabevi, Yay., Ankara, 2007.

KARPAT, Kemal H., Türk Demokrasi Tarihi, Alfa Yay., İstanbul, 1996.

KAYALI, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.

KEMAL, Gazi M., *Nutuk-Söylev*, C.II, 4. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIII, Dizi- Sa. 2^3 , Ankara, 1999.

KIŞLALI, Ahmet Taner, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.

KİLİ, Suna, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1983.

KİLİ, Suna, *1960–1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler (Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme)*, Boğaziçi Üni. Yay., İstanbul, 1976.

KOÇAK, Cemil, "Siyasal Tarih (1923–1950)" *Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908–1980*, Cilt IV, 4. basım, s.s.: 84-173, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945*, İletişim Yay., İstanbul, 1996.

KOÇAK, Cemil, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şef/Millî Şef", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Kemalizm*, C.2, s.s.: 119-137, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

KONGAR, Emre, *Atatürk Üzerine*, Hil Yay., İstanbul, 1983.

KONGAR, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.

KÖKER, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2000.

KURAN, Ercüment*Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1981.

NADİ, Nadir, *Perde Aralığından*, 4. baskı, Çağdaş Yay., İstanbul, 1991.

NADİ, Yunus, "Tarihi Bir Gün", *Cumhuriyet*, 27 Birincikânun 1938.

ÖZ, Esat, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923–1945)*, Ankara, 1992.

ÖZALP, Kazım – ÖZALP, Teoman, *Atatürk'ten Anılar*, İş Bankası Yay., Ankara, 1992.

ÖZBUDUN, Ergun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2011.

ÖZTÜRK, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi*, b.y.y., b.t.y.

PARLA, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, C.3, İletişim Yay., İstanbul, 1995.

PEKER, Recep, *İnkılâp Dersleri*, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1984.

SADAK, Necmettin, "Yeni Program", *Akşam*, 15 Mayıs 1935.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Malta Sürgünleri*, 2. Basım, Bilgi Yay., Ankara, 1985.

TANÖR, Bülent, "Kemalist Rejim", *Cumhuriyet Dönemi Düşünce Yazıları Seçkisi*, Haz.: Konur Ertop, s.s.: 19-26, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998.

Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1930-1941), Kaynak Yay., İstanbul, 2001.

TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.

TOPRAK, Zafer, "Türkiye'de "Sol Faşizm" ya da Otoriter Modernizm 1923–1946", *http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0506.h*, 15.06.2011/ saat: 14.35.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1999.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (İkinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Türk Dış Politikası, C.I, Editör: Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

ULAGAY, Osman, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974.

ULUBELEN, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Aykaç Kitabevi, İstanbul, 1967.

URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.

UYAR, Hakkı, "Atatürk Dönemi İç Politikası 1920–1938", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayınları, Ankara, 2006.

UZUN, Hakan, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

UZUN, Hakan, "Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6, Sa.: 11, s.s.: 85–112, Bahar, s.92–94, 2010.

ÜLKEN, Yüksel, *Atatürk ve İktisat*, İş Bankası Yay., Ankara, 1981.

YALANSIZ, Nedim, "1930'lar Türkiye'sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, Sa.:8, s.s.: 25-42, İzmir, 1999.

YETKİN, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930–1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

YILDIZ, Ahmet, "Recep Peker", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Kemalizm*, C.2, s.s.: 58-63, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

YİĞİT, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

ZÜRCHER, Erik Jan, "Atatürk İmgeleri", *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908–1928)*, İstanbul Bilgi Üni. Yay., s.s.: 253-263, İstanbul, 2005.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

IV. Ansiklopedi ve Sözlükler

Türkçe Sözlük, C.2, Türk Dil Kurumu Yay., 7. baskı, Ankara, 1983.